

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי

חנן חבר

[א]

בתמוז תש"ט, ביום השנה התשיעי לפטירתו של זאב ז'בוטינסקי, ראה אור בהוצאת 'שלטון בית-ר' בתל-אביב קובץ לזכרו של ז'בוטינסקי. ערך אותו העיתונאי והסופר הרוויזיוניסט הוותיק אייזיק רמבה. בקובץ מאמרים על פועלו ומורשתו של ז'בוטינסקי, כמו מאמרו של מנחם בגין, 'אבי המרד העברי', ובראש הקובץ 'מסכת שירים' פרי עטו של אורי צבי גרינברג. כותרתה 'דבר נזר ותהום'. בשיר הפותח את מחזור השירים תוקף אצ"ג דמות של מנהיג

אֲשֶׁר הָיָה לְרֹאשׁ וְשֵׁם לוֹ עִם נְזֵרוֹ
לְמַד עִמּוֹ כְּרִיעָה.

מִמֵּי גְבִים בְּגֵי אֲחֵרֵי כְבוֹת דְּמֵדוּם
לְמַדֵּם לְשִׁתוֹת כְּנִיעָה.

הוּא שָׁנָא הָרִים וְשָׁנָא דְבָרִים
כְּכֹל שָׁהֵם גְּבֵהִים.

וְכָל מִבְּט־כְּנָף וְכָל רְעִיּוֹן־מֶאֱבִיר,
חַיֵּב פָּרַת אוֹ כְּפֹר.¹

לעומת אותה דמות של מנהיג פוליטי המלמד את עמו להיכנע, מציג גרינברג את האיש המבשר בשירו את החזון. המנהיג הפוליטי המלמד את עמו כניעה, מתעב את 'חזון האיש אֲשֶׁר בִּשְׂרוֹ [את החזון] בְּשִׁיר'; אבל למרבה הצער המנהיג הזה דווקא, אשר שונא את החלום, הוא 'אשר היה לראש ושם לו עם נזרו' – הוא-הוא שנושא את 'נזר' החלום:

1. אצ"ג גרינברג, 'דבר נזר ותהום', זאב ז'בוטינסקי, קובץ לזכרו (ערך א' רמבה), תל-אביב תש"ט, עמ' ז-יג. מראי המקום הם על פי אצ"ג גרינברג, כל כתביו, ז: ספר העמודים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 44.

2. שם, עמ' 45.

לְמוֹאֲסֵי־הַחֵלוֹם - הַנֶּזֶר
שֶׁל הַחֵלוֹם, בְּיוֹם חֲפָה לוֹ.

לְמוֹאֲסֵי־הַחֵלוֹם - הַשֶּׁבַח
שֶׁל הַחֵלוֹם, בְּרֵץ קָהֵל לוֹ.³

על פי הרשום בשוליו, נכתב השיר בכ"ב בשבט תש"ט, כלומר מיד לאחר ישיבותיה הראשונות של האספה המכוננת, שבה כיהן אצ"ג כחבר מטעם תנועת 'חרות'. שתי הישיבות הסמוכות לחיבור השיר הן הישיבה החמישית (י"ז בשבט תש"ט, 16.2.1949), שעסקה בבחירת נשיא המדינה, ד"ר חיים וייצמן, והישיבה השישית (י"ח בשבט תש"ט, 17.2.1949), שבה נערך טקס השבעת הנשיא. יש בהן כדי לחזק את האפשרות שהמנהיג שעליו מדבר השיר, שעל ראשו שם העם נזר והוא לימדם כריעה וכניעה, הוא חיים וייצמן, הנשיא הנבחר.

וייצמן, כידוע, היה יריבו הוותיק של ז'בוטינסקי כשזה פרש מן ההנהלה הציונית ב־1923 או, למשל, כאשר יצא ז'בוטינסקי נגד מדיניות הפשרה והזהירות של וייצמן והצביע ב־1930 על כך שתכנית בָּזֶל והצהרת בלפור אינן מחויבות להקמת מדינה עברית. וייצמן הוא גם האיש אשר אצ"ג עימת עם ז'בוטינסקי, לאחר שהלה פרש מן ההנהלה הציונית, כבר במאמרו הציוני הראשון של אצ"ג ב־1923.⁴ במאמר זה ביקר אצ"ג בחריפות את דרך הפיוס והמתנות של וייצמן כלפי הערבים ואת הסתפקותו באוטונומיה לאומית של 'בית לאומי', והציב מולו את האידיאל של 'הציונות הבריונית' הבוזה לדיפלומטיה והשואפת לקימומה של מלכות ישראל. וייצמן נבחר לנשיאות למגינת לבם של אנשי 'חרות' (הם הצביעו בעד פרופ' יוסף קלוזנר), שכן, כדבריו של אריה בן־אליעזר בישיבה, 'נשיא־המדינה חייב לייצג את המדינה העברית, את גדולתה והודה. משום כך חייב נשיא של מדינת־ישראל לסמל באישיותו את שאיפת הדורות לחיי חירות ועצמאות, את המסורת המחודשת של מלחמת השחרור, את יחס הכבוד לראשונים, אשר בכוח תבונתם ובמסירות נפשם העלונו על דרכנו, ואת הנאמנות הבלתי מסוייגת והבלתי מפותקת לעם ולמולדת'.⁵ ואילו נתן ילין מור, חבר הכנסת מטעמה של 'רשימת הלוחמים' וממנהיגי לח"י, אמר באותה ישיבה על וייצמן ש'המורה הגדול של יום־הקטנות לא הפך אף תלמיד קטן של יום־הגדולות. ד"ר חיים וייצמן לא בלבד שהתריס נגד מלחמתה של המחתרת נגד השלטון הזר, הוא אף בלם את רוחם המלחמתית של הורסי־הגשרים מהפלמ"ח וההגנה'.⁶

3. שם, שם.

4. א"צ גרינברג, 'הציונות הערטיילאית והמקוננים בשוליה', העולם, 27.7.1923. המאמר נכתב בעקבות הופעתו של חיים וייצמן בוועידת סן רמו. נכלל בספר: א"צ גרינברג, כל כתביו, טו, ירושלים 2001, עמ' 26-22.

5. הישיבה החמישית של הכנסת הראשונה, י"ז בשבט, 16.2.1949, דברי הכנסת, מושב ראשון, כרך 1, ישיבות א-מט, ירושלים ותל־אביב, עמ' 48.

6. שם, עמ' 49.

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג זאב ז'בוטינסקי

בשירי 'דבר נזר ותהום' חזר אצ"ג והציב את וייצמן ואת ז'בוטינסקי זה לעומת זה. זה מורה את דרך הכניעה וזה – חוזה החזון, אבי החלום, חלום המדינה. יום חגו הוא, אבל אותו איש אינו מזמין ליום החג הלאומי. במקום זאת 'בא מואס-חזון לשבת על הכס', הלוא הוא וייצמן 'בר-החלוף', ולא זאב ז'בוטינסקי, שלכבודו נכתב השיר.

מחאתו של אצ"ג מופנית נגד מואסי-החלום, אלה שהתנכרו לחזון מלכות ישראל ואלה שהותירו את מחצית העיר ירושלים בידי המלך עבדאללה. כך מתוארת ירושלים בפרק ד' של השיר:

ירושלים העיר – גְּבֵהָ,
היא בְּהֶרֶיָה – גְּבֵהָ,
וְכִךְ הִיא עוֹמֶדֶת בְּתֵהוּם
כִּי עֲזֹבוּהָ תֵהוּם.⁷

ומואסי-החלום והבוגדים בו הם-הם שנושאים את נזר החלום ביום החופה, הוא זמן ייסודו של בית המחוקקים הישראלי.

מכאן ואילך משרטט אצ"ג בשירו את המוצא ממצב הביש הפוליטי שנקלע אליו חזון המלכות שלו – האלטרנטיבה המשיחית. אלא שכאן, באורח מפתיע ביותר, אצ"ג מתרחק ממי שייצג עד כה את חוזה החלום, זאב ז'בוטינסקי, שהשיר הוקדש לו, ועובר לדבר על ה'מורדים':

הַיָּפִים בְּאַרְצִי – הֵיוּ הַמוֹרְדִים:
שְׁנָאוּם הַשׁוֹלְטִים הַזֵּרִים,
שְׁנָאוּם עֲבָדִים בְּנִפְשָׁם,
תָּרְדוּ מִפְּנֵיהֶם הַכּוֹפְרִים..
הֵם הָיוּ לְבִיָּאִים וְנִמְרִים
וְכִנְפֵי רְנָנִים בְּחֻבָּם..
יָרוּם בְּחֻצוֹת פְּתִיָה,
הֶעֱלוּם לְגִרְדוּם, הוֹרִידוּם,
קָבְרוּם בְּלִילוֹת בְּכֹלֵי יָמֵם..⁸

למרבה ההפתעה המורדים מופיעים כאן במובהק כאנשי לח"י, ואילו דמות המנהיג המוצבת במרכז אינה עוד דמותו של זאב ז'בוטינסקי אלא של אברהם שטרן דווקא, הלוא הוא יאיר:

7. אצ"ג, כל כתביו, ז, עמ' 46.
8. שם, עמ' 47.

קָבְרוּם בְּלִילוֹת בְּבִלְוִיִּים..
אֶלְמוּנִים:

אֲבָרָהֶם בֵּן אֲבָרָהֶם..
וּמְלוֹיָהֶם הָיוּ רְחוּקִים
מִמָּסַע לְבוֹרֶם תְּקֹדוֹשׁ.
וּמְבִכְיָהֶם הָיוּ רְחוּקִים
מִלַּע בּוֹרֶם הַסְמוּךְ...
גֶּשֶׁם יָרַד בַּמַּחְבּוּא...
שְׁנַיִם תָּרְקוּ תְרוּקָם -- --

אֶךְ מֵה שֶׁבָּאֲרֵץ נוֹצֵץ
וּמֵה שֶׁבָּאֲרֵץ לְבָלוּב -
הוּא בְּשֵׁל אֶל־הַ בְּבוֹר.⁹

הקשר לשיר 'חיילים אלמונים' שחיבר אברהם יאיר שטרן, השיר שהיה המנון האצ"ל ואחר כך המנון לח"י, גלוי הוא לעין, במיוחד אל שורותיו 'וְאִם אֲנַחְנוּ נִפְלַל בְּרַחוּבוֹת, בְּפִתִּים / וְיִקְבְּרוּנוּ בְּלִילָה בְּלֵאט'.¹⁰ הכינוי 'אברהם בן אברהם', כינוי שגור לַגֵּר וליהודי אלמוני בכלל, מציין את יאיר, אברהם שטרן, הדחוי.¹¹ עוד קודם לכן בשיר, בדברו על השושנים, מתייחס אצ"ג ישירות לשירו של יאיר 'חיים אנחנו במחתרת' ולתמונה הנודעת שיאיר מצייר בשירו, תמונת דמנו, שהוא

מְרַבֵּד אֲדָם בְּרַחוּבוֹת,
וְעַל מְרַבֵּד זֶה מַחֲוִתֵּינוּ
כְּשׁוֹשָׁנִים תִּלְבְּנוֹת.¹²

בעקבותיה כותב אצ"ג:

שׁוֹשָׁנִים, שׁוֹשָׁנִים..
וְהָאֲדָם הַזֶּה - עֵדֵן דָּם
וּמִסוֹד הַבְּשָׂר שֶׁבְּבוֹר
שׁוֹשָׁנִים.¹³

9. שם, עמ' 47-48.

10. א' שטרן (יאיר), בדמי לעד תחי, שירים מאמרים מכתבים, תל-אביב 1979, עמ' כ.

11. 'ביום א', כ"ד תש"ד נפל בתל-אביב, בהתנגשות עם קלגסי השלטון הור, לוחם-החרות א ל י ש ע. 20 כדור מתת-מקלע ("טומי-גן") הורקו עליידי הפושעים הבריטים לתוך גופו. שמו ושטח-פעולתו שייכים לסודות המחתרת, שגילויים יכול להביא תועלת לאוייב. אלישע הובא לקבורה בשם אברהם בן-אברהם. פלוגת-קרב חדשה, שתשא את שמו של אלישע, תשמש זכרון לגבור שנפל בשעת מילוי תפקידו המלחמתי. לוחמי חירות ישראל, כתבים, א, תל-אביב 1982, 'הודעה', עמ' 463-464. אלישע (ירחמיאל אהרונסון) נורה ברחוב מוא"ה בתל-אביב. ראה: עלי (דוד שומרון), גויסנו לכל החיים, תל-אביב 1969, עמ' 68.

12. שטרן (יאיר), בדמי לעד תחי, לעיל הערה 10, עמ' לג.

13. אצ"ג, כל כתביו, ז, עמ' 46.

במהלך רצוף ובולט אצ"ג מכפיף את דמותו של ז'בוטינסקי, שמופיעה כבר בתחילת מחזור השירים, לדמותו של יאיר, המקפלת בתוכה ביקורת כלפי ז'בוטינסקי. אצ"ג ממיר את ז'בוטינסקי ביאיר. אליו חש הוא קרבה ואתו הוא מזדהה הזדהות פוליטית.¹⁴ ביאיר ראו אנשי לח"י את מגשימה האמתי של נבואת המרד של אצ"ג, ולא בז'בוטינסקי המאופק, שהתנגד לה.¹⁵ דמותו של ז'בוטינסקי, המוצבת מול דמותו של וייצמן, הוחלפה בדמות פוליטית וספרותית שהלמה יותר את תפיסתו הספרותית והפוליטית של אצ"ג עצמו. ז'בוטינסקי הופך בשיר ליאיר (המוצב מול וייצמן). לכן 'חוזה החזון אשר בישירו בשיר' אפשר לפרשו ולראות בו את בן דמותו של אורי צבי גרינברג עצמו, כמקובל ברבים משריו הפוליטיים, ולא עוד את דמותו של ז'בוטינסקי. עם זאת, בזכות טשטוש ההבדלים בין ז'בוטינסקי ליאיר, הציב עצמו אצ"ג בקרבה גדולה לז'בוטינסקי ובתוך כך יצר מראית עין של הרמוניה אישית והגותית ביניהם. בין השניים יש מצד אחד חילוקי דעות עזים, ומצד אחר חזות של שותפות בכל המישורים. דואליות זו מאפיינת את השיר הזה, והיא המאפיין העיקרי של יחסי אצ"ג וז'בוטינסקי. בערוב ימיו של ז'בוטינסקי היה אצ"ג באמת מקורב אליו פוליטית. אך קרבה זו קיבלה ביטוי אקסקלוסיבי: אצ"ג הבחין בין ז'בוטינסקי ובין חברי המפלגה הרוויזיוניסטית. כך למשל בוויכוח על המשך כהונתו של דוד רזיאל כמפקד האצ"ל, טען ד"ר אריה אלטמן שיש בידו מברק מז'בוטינסקי, ולפיו על רזיאל להמשיך בתפקידו. אצ"ג עצמו תמך במינויו של אברהם יאיר שטרן, ולז'בוטינסקי כתב:¹⁶

אני בא לבקש בכל לשון של בקשה: לרחם על כבוד שמו הפרטי [של ז'בוטינסקי], שבו משתמשים בחופש בלתי מוגבל ובקלות דעת מרובה, בכל מיני קנוניות ומשא ומתן, אנשים שכבודו מסר – בכונה טובה בשעתה, יפוייכח לטובת עניניו הקדושים ואלו האנשים רוכלים בשמו ממש ויפוייכח שבידם ומביאים את יצירת-מוחו – ודמו ורוחו – לידי חיסול גמור, באופן מעליב ומכאיב, אף על פי שאין שום הכרח אוביקטיבי ושום לחץ לכך בשום אופן. המפעל שעמד בניסיון תמיד, הולך לאבוד.¹⁷

[ב]

היחסים בין אצ"ג לז'בוטינסקי התרכזו בעיקר בתחום הפוליטי ובפוליטיקה של התרבות והספרות הציונית. כמעט ולא נמצא זכר ליחסים אלה בכתיבתם השירית אף על פי ששניהם

14. אנשי לח"י ראו ביאיר את המיישם האמתי של נבואת המרד של אצ"ג, שז'בוטינסקי התנגד לה. י" שביט, המתולוגיות של הימין, תל-אביב 1986, עמ' 112.

15. י" הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940-1949, א, ירושלים 1989, עמ' 137.

16. י" שחיש, 'שתיקת המשורר והבוקר שלמחרת', דפים לספרות, 7 (תשנ"א), עמ' 30, 35.

17. אורי צבי גרינברג אל זאב ז'בוטינסקי, ה' טבת ת"ש, תל-אביב. פקסימיליה ופיענוח ראו: שם, עמ' 33-35.

פעלו כמשוררים.¹⁸ בין השניים נוצר קשר כאשר לימים כתב יעקב יערי-פולסקין את הספר זאב ז'בוטינסקי, חייו ופעולותיו. זוהי ביוגרפיה המהללת את ז'בוטינסקי. אורי צבי גרינברג, כמצוין בראש הספר, 'עבד וחיבר למסכת', ולאמתו של דבר הוא שכתבו.¹⁹ כבר בשנות השלושים פעל אצ"ג בתנועה הרוויזיוניסטית. הוא השתייך לאגף הרדיקלי האקטיביסטי בתנועה, והציג – לעתים בחריפות – עמדות מנוגדות לעמדותיו של ז'בוטינסקי, מנהיגה של התנועה. גם בשאלת דמותו ומקומו של המנהיג בתנועה הרוויזיוניסטית ניצבו השניים משני עברי המתרס. אצ"ג הטיף בשירתו לפולחן המנהיג, ואילו ז'בוטינסקי במאמריו הסתייג מן העמדה הזאת נמרצות. במכתב לרעייתו כתב ז'בוטינסקי:

הגרוע מכול, מיתוס זה מתחיל ליהפך לאגדה על 'מנהיג'.²⁰ לפני זמן מה כתב ויזול מארץ ישראל בנימה ביקורתית, מדוע אני מאכזב את הידידים על ידי דחיית התואר 'מנהיג'. אני חש, שהדבר מתפשט יותר ויותר. קיימת סכנה, שזה ייהפך למנוף בגיבוש דעת הקהל בעל עוצמה שוות ערך למשבר בארץ-ישראל. שני מנופים אלה הם בעלי אופי דמאגוגי זול. אני חושש יותר ויותר, שדווקא דבר זה יוביל אותנו ל'שלטון' (אוי ואבוי) – לא חשיבה ולא תוכנית, אלא הבהלה בשל אי-הצלחה בארץ-ישראל והאגדה הטפשית על הרבי החדש בעל המופתים.²¹

ובמאמרו 'הציונות הפאשיסטית' גינה ז'בוטינסקי את פולחן המנהיג וראה בו כסות לעמדה ריקה מתוכן.²² למראית עין היתה בין השניים קרבה ארגונית ורעיונית, אבל לאמתו של דבר היה ז'בוטינסקי ביקורתי ביותר גם כלפי עמדותיהם המהפכניות, האנטי-דמוקרטיות והאנטי-ליברליות וגם כלפי סגנונם הפשיסטי²³ של אנשי האגף המקסימליסטי בציונות הרוויזיוניסטית,

18. שלמה יניב הצביע על הקשר בין הבלדה של אצ"ג 'מעשה בסוס ורוכבו' [תשט"ו] – נוסח שני התפרסם במעריב ערה"ש תשט"ז – בכתביד, ובין אנבל-לי' בתרגומו של ז'בוטינסקי. 'בין "מעשה" ל"בלדה" בשירתו של אורי צבי גרינברג', דפים למחקר בספרות, 7 (תשנ"א), עמ' 13.
19. 'יערי-פולסקין, זאב ז'בוטינסקי – חייו ופעולותיו, תל-אביב תרצ"א. עליזה גרינברג מציינת אותו כספרו של אצ"ג: ע' גרינברג, 'כתף אל כתף – זאב ז'בוטינסקי ואורי צבי גרינברג', האומה, 140 (קיץ תש"ס), עמ' 70.
20. במקור: Duce.
21. זאב ז'בוטינסקי, לודז', 27.2.1927 אל רעייתו יוענה בפריז, נכתב במקור רוסי. ז'בוטינסקי, איגרות (ערך ד' קארפי), ירושלים תש"ס, אגרת 157, עמ' 144.
22. ז'בוטינסקי, 'הציונות הפאשיסטית', הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשותו, עמ' 124-130. המאמר פורסם בראסוויט ב-20.11.1925 ותורגם מרוסית בידי י' כרוסט.
23. עורכי הכרך סבורים שמאמרו של פרופ' חנן חבר הוא תרומה חשובה להארת דמויותיהם ויצירתם של זאב ז'בוטינסקי ושל אורי צבי גרינברג. עם זאת אנחנו מבקשים להסב את תשומת לב הקוראים לבעייתיות הכרוכה, לדעתנו, במונחים הפרשניים 'פשיזם' ו'גזענות' כאן ובהמשך המאמר. במרוצת השנים נעשו מונחים אלו טעונים עד כדי הרתעה והסחת דעת מתכנים אחרים אצל אצ"ג. בתודעת חלק מהקוראים, לפחות, הם עלולים ליצור רושם מוטעה על המשורר ועל יצירתו. אולם איננו שמים עצמנו צנזורים, והדברים מובאים אפוא כמו שכתבם המחבר, חוקר רב זכויות בפרשנותה ובהתקבלותה של יצירת אצ"ג.

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי

ובעיקר כלפי ברית הבריונים, שאצ"ג, עם יהושע השל ייבין ואב"א אחימאיר, היה ממייסדיה. ז'בוטינסקי הסתייג מביטאונם חזית העם, ושלל את תביעתם הנחרצת כי הוא, ז'בוטינסקי, יתפקד כדיקטטור של התנועה.²⁴

במהצית השנייה של שנות השלושים התנגד אצ"ג למתינותו של ז'בוטינסקי. אחד משיאי העימות האישי בין אצ"ג לז'בוטינסקי היה ב-1939, ובמרכזו התנגדותו של ז'בוטינסקי לרעיון ארגון 100,000 חיילים יהודים לעלייה ולכיבוש ארץ-ישראל.²⁵ אך במוקד המחלוקת ביניהם עמדה שאלת ה'הבלגה'. ז'בוטינסקי המתון התנגד לפעולות שיכולות לגרום למותם של חפים מפשע, אך היה נתון ללחצו של האגף האקטיביסטי בתנועה הרוויזיוניסטית. האקטיביסטים הם אשר השפיעו לגנות את ה'הבלגה' בקונגרס הצה"ר בפראג בפברואר 1938.²⁶ שלא כז'בוטינסקי, אצ"ג ראה בכריטיים כובש זר שיש להילחם בו ולהוקיעו, בדיוק כשם שיש להילחם בערבים, ועל כן נתן בשירתו ביטוי נוקב להתנגדותו, או ליתר דיוק בוזו, ל'הבלגה'. ז'בוטינסקי ראה בעימות עם הערבים מאבק בין ישויות לאומיות מתחרות, מאבק שלא יוכל להיפתר אלא באמצעות 'קיר הברזל', ואילו אצ"ג ראה בערבים גורם נחות, נטול מעמד לאומי משל עצמו, ולא בחל בתיאורים גזעניים של הערבים ושל העולם הנוצרי, שכמותם לא היו מעולם בכתיבתו של ז'בוטינסקי.

עוד קודם לכן התגלעו הבדלים בגישותיהם של אצ"ג וז'בוטינסקי: תגובתו של אצ"ג למאורעות תרפ"ט היתה מיסטית ואפוקליפטית, ומראשית שנות השלושים היתה עמדתו כלפי הערבים חריפה במיוחד. גם כלפי הבריטים היתה עמדתו חריפה, ובשיריו נתן להם גט כריתות.²⁷ בגלל האוריינטציה הבריטית של ז'בוטינסקי, זמן ממושך למדי לא תמך בפעולות הטרור של האצ"ל ותמך בהבלגה.²⁸ רק אחר כך שינה את עמדתו, וכמעט בעל כורחו תמך תמיכה גלויה בשלמה בן-יוסף, איש הפלוגה הרוויזיוניסטית בראש-פינה, שנידון למוות בעוון התקפה על אוטובוס ערבי.²⁹ בן-יוסף נתלה ביוני 1938, ושנה אחר כך פרסם ז'בוטינסקי במאמענט, עיתון הרוויזיוניסטים בפולין, את מאמרו 'אמן', ובו תמך בשבירת ההבלגה. לפי עדותו של ישראל אלדד, נכתב המאמר בלחצו של אצ"ג, עורך העיתון.³⁰ ההתייחסויות השונות של אצ"ג וז'בוטינסקי לעלייתו לגרדום של שלמה בן-יוסף הן דוגמה מרתקת במיוחד. השוואת שני המברקים ששלחו השניים עם מותו של בן-יוסף ממחישה

24. הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, א, לעיל הערה 10, עמ' 29.
25. י' שייב (אלדד), מעשר ראשון, פרקי זכרונות ומוסר השכל, תל-אביב תש"י, עמ' ל"ד.
26. י' נדבה (עורך), זאב ז'בוטינסקי, האיש ומשנתו, תל-אביב 1980, עמ' 81.
27. הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, א, עמ' 21-22.
28. י' הלר, זאב ז'בוטינסקי ושאלת ההבלגה; השקפת עולם במבחן המציאות, 1936-1939, תמורות בהסטוריה היהודית החדשה – שי לשמואל אטינגר, ירושלים תשמ"ה, עמ' 283-320.
29. שם, עמ' 293-296. הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, א, לעיל הערה 10, עמ' 55.
30. שייב (אלדד), מעשר ראשון, לעיל הערה 25, עמ' לו; ז'בוטינסקי, 'אמן' [מאמענט, 9.7.1939], כתבים: בסער (תרגם י' רובין), ירושלים תשי"ג, עמ' 211-218. ראו על כך י' הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים תשמ"ה, עמ' 28.

היטב את הפער ביניהם. 'אבלנו מהול בגאווה, שהביתר"י שלמה בן-יוסף ידע לעלות לגרדום באומץ לב שאין לו דוגמה',³¹ כתב על כך ז'בוטינסקי, ולעומתו הפך אצ"ג את סדר הדברים, ובמקום אבל שיש בו גם גאווה על הגבורה, רומם הוא את עצם המוות בנסיבות אלו של ההיסטוריה היהודית ותיארו לא ככורה נורא שיש לעמוד בו בגבורה אלא כמימוש נחשק של ההיסטוריה היהודית ומעשה של פולחן מפואר: 'אשרי מי שעומד בצל התליה והיהדות למראשותיו. אשריך בן-יוסף שזכית לכך'.³² ואכן, בשיר שכתב לזכרו של בן-יוסף התרכו אצ"ג בתשוקה ובגופניות של דמותו ומתארו כמי ש'עולה בְּנֵה לְתִלְיָה שֶׁהַפְּכָה לוֹ לְסֵנֵה'.³³ בשירתו הפוליטית הציג אצ"ג את חילוקי הדעות ואת הניגודים העמוקים בין תפיסות העולם הפוליטיות כתמונה לכאורה הרמונית, ואת עצמו הציג אצ"ג כבן בריתו וכממשיכו של ז'בוטינסקי. כך עשה בשירי 'דבר נזר ותהום', ורק קריאה קפדנית יכולה לחשוף את גלגולי איש החזון, הפושט דמות ולובש דמות; בתחילה איש החזון הוא ז'בוטינסקי, אחר כך ממירו אצ"ג ביאיר ולבוסוף מגלם אותו אצ"ג עצמו.

דוגמה מרתקת נוספת למהלך כזה של קרבה או כמעט זהות המסתירה מאחוריה ניגוד בוטה וחריף היא השיר הנודע 'אמת אחת ולא שתיים' שפרסם אצ"ג בספר הקטרוג והאמונה מ-1937. כותרתו של השיר מבטאת לכאורה את תפיסת החד-נס של ז'בוטינסקי. את החד-נס הציג ז'בוטינסקי בשירו 'הנדר'. השיר השפיע על 'הנדר הבית"רי' שעליו הוחלט בכינוס העולמי השני של בית"ר בקרקוב ב-1935. השיר נכתב בפריז ב-1934, ואלה מילותיו:

לְבֵן-תְּכַל וְאֵין שְׁנֵי, לֹא תֵעַל
 אֲדַמֶּת שְׁעִטְנוּ עַל זֵיו הָרַעְיוֹן, --
 הַצֹּהַר הַיְחִיד לְבְרִית פּוֹעֵל וּבֵעַל -
 אֲחִים בּוֹנֵי צִיּוֹן.³⁴

עיקרו של החד-נס הזה הוא ביטול המאבק המעמדי תוך הכפפתו למסגרת הלאומית המשותפת, ואילו כבר מן הבית הראשון של 'אמת אחת ולא שתיים', שירו של אצ"ג, מתברר שהדמיון בין התפיסה המוניסטית של גרינברג ובין זו של ז'בוטינסקי אינו אלא פורמלי. שתיהן מעלות על נס נורמה אחת אחידה לכול, בשתיהן התפלמסות עם אמיתותיה של תנועת הפועלים, עם האידאל של 'קונים את הניר ותוקעים בו מעדר',³⁵ ושתיהן מבקשות להכפיף את עבודת האדמה ואת ההתיישבות החלוצית לפרימט הלאומי, אבל בדרכים שונות לחלוטין:

31. 'מברקו של ראש-ביתר', ש' רוזנפלד (עורך), לכבוש את ההר, ספר שלמה בן-יוסף, מהדורה ביבליופילית, תל-אביב 1979, עמ' 50.

32. 'מברקו של אורי צבי גרינברג', שם, שם.

33. אצ"ג גרינברג, כל כתביו, ח: ספר העמודים, עמ' 141-142. בשולי השיר נכתב: 'לבוב, ח' טבת תרצ"ט. ביום השנה הראשון לקבורת בשרו של שלמה בן-יוסף'.

34. ז'בוטינסקי, שירים: תרגומים, שירי ציון, שירי חול, ירושלים תש"ז, עמ' רט.

35. אצ"ג גרינברג, כל כתביו, ג: ספר הקטרוג והאמונה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 179.

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי

בתפיסת ז'בוטינסקי בדרך ההכרה באחדות הגורל ובאחדות הדרך הלאומית ואילו בתפיסת אצ"ג – באלומות ובשפיכות דמים. אצ"ג הופך את הקרבת החיים, הנקמה, האלימות והדם מאמצעי להשגת ההגשמה הלאומית – לתנאי הכרחי, תנאי שקובע את זהותה. העימות בין לאומיות למעמדיות מתורגם בשירי אצ"ג לעימות סוחף בעניין המשיח, בעניין עבודת האדמה, בעניין החשבון המוסרי של המעשה הלאומי – ואת כל הקונפליקטים האלה בין המחנות הפוליטיים הוא מכפיף לפולחן המוות והדם:

וְאֵנְכִי אוֹמֵר: אֶרֶץ נִכְבְּשֶׁת בְּדָם.
וְרַק הַנִּכְבְּשֶׁת בְּדָם, מְקַדְּשֶׁת לְעַם.
קִדְשֶׁת הַדָּם.³⁶

האינטרפרטציה שמציע אצ"ג למעשה הלאומי הראוי הופכת את נהרות הדם לעיקרון המכונן של ההגשמה הלאומית:

רְבוּתֵיכֶם לְמָדוּ: הַמְּשִׁיחַ יָבֹא בְדוֹרוֹת הַבָּאִים;
וַיהוּדָה תִּקְוֶם בְּלִי אֵשׁ וּבְלִי דָם.
הִיא תִּקְוֶם עִם כָּל עֵץ, עִם כָּל בֵּית נוֹסֵף.
וְאֵנְכִי אוֹמֵר: אִם דוֹרְכֶם יַפְגֵּר
וְלֹא יִדְחַק בְּיַדְדוֹ וּדְפְקוּ אֶת הַקֶּץ
וּבְאֵשׁ לֹא יָבֹא עִם מִגֵּן שֶׁל דָּוִד
וּבְדָם לֹא תִבְאֵנָה אֲרֻכְבוֹת סוּסָיו –
לֹא יָבֹא הַמְּשִׁיחַ בְּדוֹר גַּם רְחוֹק.
לֹא תִקְוֶם יְהוּדָה.³⁷

המטפורה של הדם אצל אצ"ג היא מטפורה טוטלית המעניקה טעם ומשמעות לכל פרט ופרט של הקיום הלאומי. לעומת זאת אצל ז'בוטינסקי הדם הוא אמצעי. אין הוא בעל ערך משל עצמו ואין הוא מטרה, ודאי לא ראשונית, שממושג מתנה את עצם הקיום הלאומי. ב'שיר הדגל' שנכתב בתרפ"ו מעבירות טיפות הדם את המורשת הרוחנית והמוסרית מימי המכבים ועד לימינו; אך לעומת אצ"ג, המבליט את הקונקריות של הדם השפוך, ז'בוטינסקי מצביע על המטפוריות של שלושת טיפות הדם וצובע אותן בצבעים שונים דווקא, בצבעי הדגל: טיפת תכלת להרוות צימאון הנפש, ליופי, לטוהר ואמת; טיפה לבנה לעבודה ולבניית ארץ-ישראל, וטיפת זהב לצדק חברתי. רק הטיפה הרביעית, זו שאינה על הדגל, צבעה אדום; אבל היא תמומש רק בנסיבות הכרחיות ואין היא תכלית בפני עצמה:

36. שם, שם.

37. שם, שם.

כִּי יִפְרֹץ שׁוֹנָא מְאָרְבַּ,
 אָז נְקוּמָה וְנִצְבִּיא:
 חֵי הַנְּעֵר, חֵי הַתְּרַב,
 חֵי הַדָּם הַמְּכַבִּי!³⁸

שימוש דומה ומתוחכם עוד יותר בדם עשה ז'בוטינסקי בשירו 'כולה שלי', שנכתב ב-1938. 'השיר הזה הוא למעשה נוסח מחודש של שיר "בית"ר לתרצ"ז" שנכתב שנה קודם לכן "על קברו של הצעיר פלושנצקי"'. (הבית"רי פלושנצקי התאבד בפולין אחרי שההנהלה הציונית שללה מבית"ר את זכות העליה כארגון חלוצי "מוכר").³⁹ השיר מעמת בין הימין הלאומי ובין השמאל הסוציאליסטי תוך כדי שימוש בצבעי דגליהם:

זֶה הָרִיב - לֹא נִגְמַר הוּא עֲדִין
 בֵּין אָדָם לְלֶבֶן-וְתֹכֵל:
 עוֹד שְׁלָם נְשָׁלָם לָהּ, קִין -
 אֶת נְשָׁמוֹת צְעִירֶיהָ נְטוּל:

זוהי מלחמת חרמה בין אחים. הנוקמים בקין הם צאצאיו של הבל אחיו. הם יעבירו לצדם את צאצאיו של קין. הצבע האדום בשיר נושא אתו משמעות כפולה - של הדגל הסוציאליסטי ושל שפיות הדמים, כמו זו של קין. השיר מצביע בסיומו על השלב האוטופי שבו תעבור השליטה לידי אנשי הלבן-תכול:

כִּי אֶן הַנּו שְׁדִיָּה נְטַעְנוּ
 בְּגִלוֹת, מְעַכּוּ, עַל גְּרֵדָם.
 אֱלֹהִים, לְשִׁלְטוֹן בְּתַרְתָּנוּ
 עַל לֶבֶן-וְתֹכֵל - וְאָדָם.⁴⁰

ה'אדום' מתחרז עם 'גרדום', וכך ז'בוטינסקי יוצר קישור סמנטי שלפיו העלייה לגרדום פירושה הקזת דם - האדום. אבל מחיבור סיבתי זה שמייצרים צלילי החרוז נובע גם יחס אחר של שליטת הדם האדום באדום הסוציאליסטי: אלהים בחר אותנו לשלטון בזכות הדם, אבל בחירה זו מאפשרת לנו לשלוט ולהכיל גם את האדום הסוציאליסטי. לכאורה גם בשאלת ההטפה למרד דומה שירתו של ז'בוטינסקי לשירת אצ"ג, אבל לאמתו של דבר הדמיון הזה מסתיר מאחוריו עימות נוקב. בעניין זה טען ישראל אלדד כי הניגוד ביניהם הוא בין שירה נשגבה ובין תביעה למרד מדי וקונקרטי.⁴¹ הניגוד הזה בין ז'בוטינסקי ובין גרינברג בשירתם יורד לשורשי הניגוד שבין הימין הרדיקלי, הפשיסטי, שגרינברג יונק

38. ז'בוטינסקי, שירים, לעיל הערה 34, עמ' קצג.

39. שם, עמ' שז.

40. שם, עמ' ריח.

41. "אלדד, מנחם בגין, עלה על קברו של יאיר", סלם, גיליון י', שבט (תש"י), עמ' 8-10.

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי

ממנו את עולם הדימויים והסמלים המזינים את שירתו, ובין הימין הלאומי של ז'בוטינסקי, שמקיים זיקה עם האוטונומיה האזרחית של האינדיבידואל ורואה בלאום מסגרת חיונית ומחייבת, אבל אין היא טוטלית בעיניו. עולם הספרות שעליו הוא מתרפק ועל חשיבותו הוא חוזר ומעיד הוא עולם בורגני קלסי ומערבי, מחויב לרשימת ספרי מופת, כמו שהדבר משורטט בהומור בפיליטון שכתב ז'בוטינסקי על 'עשרת הספרים'.⁴² בסיומו של הפיליטון, המתנהל כשיחה שבה בוחרים המשתתפים את עשרת ספרי המופת, מסכם עורך הדין את הדיון בדברים הבאים:

המחברים שעליהם דנו, כולם מכרינו מאז, כולם, כפי שאמר מְרוֹ'קובסקי, 'מלווינו הנצחיים'; יקראו אותם דור אחר דור ושמותיהם יוסיפו להתערות בהכרת בני-האדם כבר מימי ילדותם. אלה הם צרור הפציה של האנושות התרבותית. ויפה יעשה כל אחד מעמנו, אם יפתח מדי פעם את המזוודה, יברר אותה, יסדרנה, יהפוך בה, יאוררנה, למען לא ייפרמו הקמטים ולא יכנס בה העש.⁴³

ועל כן, למשל, ביקר ז'בוטינסקי את תאטרון הפועלים 'אהלה' על שאינו מעלה הצגות קלסיות פרי עטם של שקספיר, איבסן או האופטמן.⁴⁴ תמונת העולם הבורגנית של ז'בוטינסקי ניכרת, למשל, בשירו 'שמאל הירדן' בדימוי של המלכות המדומית לְאָפֶדן, שהוא ארמון או ביתן (פביליון), והערבים בו הם חלק מתמונת העולם הבורגנית הזאת: 'שָׁם יְרוּה לֹו מְשַׁפֵּע, מְאֶשֶׁר / פֶּן-עָרְב, פֶּן-נְצָרָת וּבְנֵי'.⁴⁵ לעומת זאת אצ"ג בשירו מציג את הערבים במונחים גזעניים רדיקליים.

[ג]

לניגוד הפוליטי הזה גילויים פואטיים, אך בשורשו ניגוד עמוק בין תפיסות העולם האסתטיות התרבותיות של ז'בוטינסקי ואצ"ג, בין עולמותיהם הרוחניים והפוליטיים והתפקיד שהועידו השניים לשירה. ברשימה שנכתבה לזכרו של ז'בוטינסקי ופורסמה כהקדמה לפרסום מחודש של תרגומו לשירי אדגר אלן פו, כתב עליו אצ"ג שהוא היה

כנואם-למופת, מקסים; כמדינאי דינמי, שונה מכל אלה שבציונות; כעיתונאי חד-שכל-כחרב וקולע בהפלאה קליעיו. ובו בזמן היה יותר משורר בטיבו, בימי הרעש הציבורי וגסות-הידיים מסביב לו.⁴⁶

42. ז'בוטינסקי, 'עשרת הספרים', כתבים: על ספרות ואמנות (תרגום מ' אטר [אטינגר]), ירושלים תשי"ח, עמ' 13-45.

43. שם, עמ' 45.

44. 'מתוך יומן ארץ-ישראלי, ג. למהותו של תיאטרון "אהלה", הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשותו, עמ' 302-303. המאמר פורסם בראסוויט ב-2.6.1928 ותורגם מרוסית בידי ד"ר נחום קרול.

45. ז'בוטינסקי, שירים, לעיל הערה 34, עמ' רא.

46. א"צ גרינברג, 'זאב ז'בוטינסקי בספירת השיר', בתוך: אדגאר אלן פוא, העורב, אנבל-לי (תרגום ז'בוטינסקי), חיפה 1964, עמ' 11.

אצ"ג מתאר אותו כמשורר עדין שהכינור מתנגן בו אל מול הרעש הפוליטי שמסביבו. מן הפרספקטיבה של אצ"ג, ז'בוטינסקי הוא משורר של ממש. אך בתארו אותו כך מנכס אותו אצ"ג, כמו שעשה בשירי 'דבר נזר ותהום', אל תוך הפרספקטיבה התרבותית שלו. שכן ז'בוטינסקי לא הציג את עצמו כמשורר. ז'בוטינסקי לא פעל בתוך מסורת השירה העברית הלאומית המודרנית ולא היה דמות אופיינית לה. במסורת השירה העברית המודרנית הוקצה תפקיד מיוחד לפרסונה של המשורר המקצועי, איש העילית האינטלקטואלית, העוסק בשירה העברית כחלק מן המפעל הלאומי התרבותי הכללי, ובעצם מעמיד את הפרסונה שלו כדמות של משורר שמתווכת בקיומה האינדיבידואלי, ברוח הרומנטיקה הלאומית, בין כלל הציבור ובין האידאה המשותפת של התרבות הלאומית.

המודל הנורמטיבי של התבנית התרבותית הזאת, של המשורר הפועל בשדה הספרות העברית, היא כמובן חיים נחמן ביאליק. עולם החוויות הפרטי שלו ממלא תפקיד סמלי בניסוח אוניברסלי של עולם חוויות ותקוות כלל-לאומי, וכמו שניסח זאת ז'בוטינסקי:

משורר לאומי הוא לפי תפישתה המלאה והעליונה של מלה זו, משורר לאומי גם בשעה שהוא שר על השמש ועל אהבה. באשר הוא כתב רק את מה שחיה. וחיייו היו בכל כלליהם ופרטיהם בבואה וחזרה של ההווה הכללית ברחוב היהודים ברבע האחרון של המאה הי"ט ובראשיתה של המאה הכ'.⁴⁷

ז'בוטינסקי הציג את ביאליק כמורד הלאומי הגדול שכונן את הישות הלאומית החדשה כנגד חיי הגטו וכנגד ההשפלה של הנרצחים 'בעיר ההרגה',⁴⁸ ובנה אותה כגוף אורגני, ממשי:

מרידתו [של ביאליק] פונה כלפי פנים. מכותיו הולמות בראשם ובלבם של יהודים. בעיניו אין אשם אלא העם היהודי עצמו: אשם הוא מפני שסובל הוא, מפני שמסכים הוא לסבול.⁴⁹

את השפעתו של ביאליק הגדיר ז'בוטינסקי כ'השפעה המונית':

המופלא ביותר אצל ביאליק היא עובדת השפעתו על ההמונים. ודאי, הכוונה לא ל'המונים' במובן של כל אדם ברחוב; באופן המוני השפיעה שירתו של ביאליק רק על הנוער בשני הדורות האחרונים – אבל, הן לזאת ייקרא 'השפעה המונית', כאשר המדובר במשורר.⁵⁰

47. ז'בוטינסקי, 'הקדמה לשירי ביאליק (1911)', כתבים: על ספרות ואמנות (תרגום מ' אטר [אטינגר]), ירושלים תשי"ח, עמ' 99.

48. ז'בוטינסקי, 'ביאליק שותק', שם, עמ' 272.

49. ז'בוטינסקי, 'הקדמה לשירי ביאליק', לעיל הערה 47, עמ' 109; F. Fanon, 'On National Culture', *The Wretched of the Earth* (translated by C. Farrington), New York 1966, p. 171.

50. ז'בוטינסקי, 'אחרי מות ביאליק', בתוך: 'נדבה (עורך)', זאב ז'בוטינסקי, איש ומשנתו, תל-אביב 1980, עמ' 309.

ז'בוטינסקי, מספר אצ"ג, שאל אותו

לאיזה כדומה, למשל, משורר של אומה לועזית, רואה אדוני את ביאליק שלנו דומה?
הואיל ואין לנו אימפריה, אין אני מבקש בדומה לכך משורר מספרות של אימפריה;
אלא בדומה למשל, נגיד, לספרות של אומה שהיתה לה תנועת שחרור לאומית וכיסופים
משיחיים; נגיד בדומה למיצקביץ?⁵¹

ואילו במכתב שכתב ז'בוטינסקי לביאליק ליום הולדתו החמישים הוא מציב אותו כמורד
עברי וככהן גדול:

את המרד העברי שלמדתי משיריך נסיתי להגשים, לא הצלחתי, ואולם אנסה עוד. סלח
לי שביום שכזה אני כותב על אודותי, לא על אודותיך, אבל יודע אני, כי אין למורה
מתנה נעימה מזאת – אם מציגים לפניו תלמיד המאמין בשיעוריו.
ומשתיקתך למדתי, כי בזמן שאין לעצמו די חוטבי-עצים חייב גם הכהן הגדול לחטוב
עצים, אף בקרבן כהונתו.⁵²

יחסו זה של ז'בוטינסקי לביאליק ניכר גם בהתכתבות ביניהם. הוא פונה אליו – כעורך
תרגומו וכמתרגם שירי ביאליק לרוסית, תרגום שנמכר במספר מהדורות ביותר מ-35,000
עותקים – כאל מורה הוראה דגול. באגרתו לביאליק מיום 19 באוקטובר 1913 הוא מבקש
את הערותיו על תרגומו ל'העורב'⁵³ מאת אדגר אלן פו, ובאגרת נוספת הוא מגיב על
הערותיו.⁵⁴ בולטת היא הדרך שז'בוטינסקי מנהל בה את הדיאלוג עם ביאליק – רבי-אמן
בעל מעמד קנוני בשאלות של לשון הספרות; ז'בוטינסקי מבקש להציע אלטרנטיבה לאומית
לעמדותיו בענייני לשון מתוך כבוד והכרה עמוקה בכך שהמעבר להגייה הספרדית חייב
להתבצע כנגדו אבל גם בהרשאתו של ביאליק. באגרת שכתב למנחם אוסישקין מתייחס
ז'בוטינסקי לביאליק:

51. אצ"ג גרינברג, 'נשיא בישראל ומשורר', המשקיף, כ"ט בתמוז תש"ה, עמ' 1-2.
52. זאב ז'בוטינסקי, לונדון, אל חיים נחמן ביאליק, הומבורג, 27.12.1922, בתוך: ז'בוטינסקי, איגרות
(עורך ד' קארפי), ד, ירושלים תשנ"ה, איגרת 42, עמ' 45 [להלן: ז'בוטינסקי, איגרות].
53. ז'בוטינסקי, איגרות (עורך ד' קארפי), א, ירושלים תשנ"ב, איגרת 108, עמ' 139. לאחר זמן מתפלמס
ז'בוטינסקי עם הערותיו של ביאליק לתרגומו ל'העורב' – איגרת 69, 26.3.1923, ז'בוטינסקי, איגרות,
ד, עמ' 68. נוסח ראשון של תרגומו של ז'בוטינסקי ל'העורב' של אדגר אלן פו פורסם במולדת, ו
(תרע"ד), בעריכתו של יעקב פיכמן.
54. זאב ז'בוטינסקי, קושטא, אל חיים נחמן ביאליק, אודסה, 19.3.1910. באיגרת זאת מתחטא ז'בוטינסקי
לפני ביאליק כמתרגם ומבקש את עזרתו בתרגום 'מגילת האש': 'הואל בטובך וכתוב לי פשוט, עד כמה
שאפשר, את פתרונה של יצירה זו, בפרוטרוט וברוסית, כי בלשון הקודש שלנו אני קורא לאט מדי. [...]
אל תחשוב, שאם לא הבינותי זאת בעצמי לא אבין גם לאחר הסברייך. אני בעל תפיסה קלה. מאשקבל את
הסברייך אקרא בעזרתם שנית את היצירה, ואחר כך אניח לה לשלושה שבועות. כעבור שלושה שבועות
אחיה מסגל אפילו להרצות עליה'. ז'בוטינסקי, איגרות, איגרת 83, עמ' 110-111.

החלטתי למשוך את חליפת המכתבים שבינינו בשפת עבר. אקדים רק בקשה אחת: מסגנוני, ובכלל מלשוני במכתבים האלה, אל־נא תדון שגם במאמרי הבאים אכתוב עברי גרוע כל כך. את מכתבי כותב אני בחפזון רב, גם בהטחתי לעצמי, שבכתבי אותם לא אשתמש אף פעם במלון או בספר הדקדוק, אבל כשאמצא בלבי את החוצפה הנחוצה כדי לתבר מאמר מקורי בעד 'השלח', אזי יתפלא כל העולם על סגנוני היפה (יען כי אם לא אספיק לזה אנכי, הלא יספיק בודאי ביאליק בתור עורך).⁵⁵

בדברי ההקדמה שכתב לתרגומי ביאליק לאנגלית ניסח ז'בוטינסקי בבהירות את מעמדו הלאומי של ביאליק כמי שניצב, בכוח אישיותו, במרכז ההווה הלאומית, מעל למחלוקות הפוליטיות, ונותן לה ביטוי. יחס זה בא לידי ביטוי גם בשינוי עמדתו כלפי ביאליק; בעקבות הקונגרס הציוני השבעה עשר, שדחה את תביעת התנועה הרוויזיוניסטית להחליט שהקמת מדינה יהודית היא מטרת הציונות, תמך המשורר הלאומי בווייצמן ונקט בשירו 'ראיתכם שוב בקוצר ידכם' עמדה פוליטית חריפה בגנות הרוויזיוניזם; או־אז ביקר אותו ז'בוטינסקי ואף הורידו מכס המשורר בכנותו 'המשורר לשעבר'.⁵⁶ אגב, באותו קונגרס האזין ז'בוטינסקי לנאומו האפוקליפטי והלאומני של אצ"ג, ולא הסתייג ממנו.⁵⁷

בעיני ז'בוטינסקי היה למשורר הלאומי תפקיד נבדל, א־פוליטי, במסכת השירה הלירית הלאומית. ואכן, הכיסופים המשיחיים שעליהם דיבר ז'בוטינסקי עם אצ"ג בשיחתם על אודות מיצקביץ אמנם רחוקים מרחק רב מן המשיחיות הפוליטית המיליטנטית של אצ"ג, ועם זאת נראה שז'בוטינסקי כרך גם את אצ"ג בתוך אותו חוג של משוררים לאומיים כביאליק. בדיוק משום כך שינה את עמדתו כלפי ביאליק, לאחר שהלה נקט עמדה פוליטית מובהקת נגדו. ז'בוטינסקי כתב אז בעיתון בידיש בארצות־הברית שביאליק הוא יהודי מתחום המושב, וקטעים מן המאמר נדפסו בהארץ. מעשהו זה, כך כתב עליו פ' לחובר,

הוא אופייני לכל המנהיגים הפוליטיים שלנו. כולם יחד התרגלו לראות במשורר ובסופר כלי, מין מכשיר למטרתם ומגמתם הם, אמצעי להגדיל באופן זה או אחר את כוח ההשפעה והשלטון שלהם. ואוי לו ל'כלי' זה, ואפילו אם הוא היקר ביותר, כשהוא מדבר לפי מטרתו ומגמתו הוא, ובייחוד כשהוא מתקומם ומעז לשפוט את השופטים. רק באופן זה אפשר הדבר, שביאליק יהיה בפיו של מנהיג זה או אחר היום 'נביא', או 'המשורר הלאומי במובן השלם והעליון של המלה הזאת', ומחר 'יהודי פשוט מתחום' המושב.⁵⁸

55. אל מנחם אוסישקין, אודסה, מאת ז'בוטינסקי, וינה, 9.5.1908, איגרות, איגרת 55, עמ' 63.
 56. ז'בוטינסקי ביקר בארץ ביקור יחיד למשך ימים מספר בשיא מאבקו בווייצמן בזמן ייסוד המפלגה הרוויזיוניסטית. בהרצאה שהתקיימה בתל־אביב באולם גימנסיה הרצליה - כשידע שביאליק הוא נאמנו של וייצמן - אמר ז'בוטינסקי בסיום 'כמו שהגיד פעם מי שהיה המשורר הלאומי: "שמש אחת במרום ושיר יחיד ללב - ואין שני"'. נ' ביסטריצקי, בסדר המיתוס, תל־אביב 1980, עמ' 134.
 57. הדר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה א, לעיל הערה 15, עמ' 24.
 58. פ' לחובר, 'תחום וחזן לתחום (למאמרו של ז'בוטינסקי 'ביאליק כאיש־הפולמוס')', מאזנים, גיליון לה, שנה שלישית, כ' בשבט תרצ"ב (28.1.1932), עמ' 1.

ז'בוטינסקי לא ראה את עצמו כפרסונה מקצועית של משורר שפועל בדפוס התרבותי המרכזי של ביאליק, ואכן, תדמיתו התרבותית הציבורית היתה של משורר לשעה שאינו ממלא אחר התביעה לאורגניות של פרסונה המאחדת את דמות המשורר הפרטי עם דמותו הציבורית. כך, למשל, שלמה צמה, מן הבכירים שבמבקרי הספרות של תנועת העבודה וממייצגיה המובהקים של האסתיקה הביאליקאית, שרטט את דמותו הספרותית של ז'בוטינסקי תוך שהוא מתרכז בחוסר האורגניות החווייתית של שירתו: 'הוא יתוב דברי-פיוט, מכיון שבמעמקי נפשו הוא כופר במציאתה של שפת-אלים, המדברת אלינו בקול-נועם, בקצב ובמידה'.⁵⁹ מרכיב מרכזי בדימויו של המשורר הלאומי, הממוזג בין הפרטי ובין הלאומי הסמלי, הוא האינטגרציה שהוא עורך בשירתו לחומרים היסטוריים מן העבר היהודי. בזה מצטיינת 'שירת העבודה', ששלמה צמה כותב במידה רבה מנקודת מבטה, ואילו יחסה של שירת ז'בוטינסקי להיסטוריה היהודית הקדומה הוא מרוחק ולא אורגני. כתב על כך יעקב שביט:

כל כמה שמנסים תלמידיו [של ז'בוטינסקי] להוכיח את יחסו החיובי למסורת, הרי כמעט שלא ניתן למצוא בכתביו (להוציא כמה שירים שנכתבו 'לצורך השעה') ציון כלשהו של ההיסטוריה של בית שני. לא נזכרים בכתביו לא מלחמות החשמונאים, לא שמעון ברגיורא, לא מצדה ולא בר-כוכבא. אין הם נזכרים בכתביו לא כדימויים היסטוריים ועל אחת כמה וכמה לא כדגמים של התנהגות פוליטית. בעיני ז'בוטינסקי אין תקופת בית שני בעלת מעמד אנלוגי והוא לא נוקט למאגר הסמלים שלה לצרכים פיגורטיביים או ריטוריים, אלא לעתים רחוקות. לעומת זאת, יוסף קלוזנר, מי שהעניק ל'ימין' את המצע ההיסטורי הלמדני של תקופת בית שני ואת התוקף לשימוש פוליטי מעשי בעבר ההיסטורי הלמדני של תקופת בית שני ואת התוקף לשימוש פוליטי מעשי בעבר היסטורי זה, והאינטלקטואלים הרדיקליים, אב"א אחימאיר וי. ה. ייבין (תפיסת בית שני אצל אורי צבי גרינברג, והמימד המיתופואטי שניתן לה בשירתו האסכטולוגית ראויים לדיון נפרד), עשו שימוש רחב ב'בית שני', אבל תפיסתם היתה אנטי-מסורתית במובהק.⁶⁰

ואכן, מרכיבים מן ההיסטוריה של בית שני אמנם מוזכרים בשירת ז'בוטינסקי, אבל שלא כ'שירת העבודה', המתרכזת בהם כבמודלים עשירים ודו-משמעיים, השימוש שז'בוטינסקי עושה בהם הוא פשטני וחד-משמעי. הנרטיב ההיסטורי רב התהפוכות דוגמת זה של מצדה במסדה של יצחק למדן,⁶¹ עובר אצלו השטחה ופישוט. כמו למשל ב'שיר ביתר':

59. ש' צמה, 'לדמותו של ז'בוטינסקי', אחדות העבודה, כרך ג, חוברת א-ב, תמוז-אב (שנה שנייה, תרצ"א), עמ' 45.

60. י' שביט, 'מסורת היסטורית ומהפכה: הערות על השימוש שנעשה על-ידי חוגי הימין במוטיבים היסטוריים מימי בית שני בתקופת "המאבק"', בתוך: ח' גניזי (עורך), דת ומחלת בארץ ישראל בתקופת המנדט, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 51.

61. ח' חבר, פייטנים ובריונים, צמיחת השיר הפוליטי העברי בארץ ישראל, ירושלים 1994, עמ' 164-184 [להלן: חבר, פייטנים ובריונים].

בִּיתֵר -
 מִגֵּב רִקְבוֹן וְעָפָר,
 בְּדָם וּבִיזוּעַ
 יוֹקֵם לָנוּ גִזְעַ
 גָּאוֹן וְנָדִיב וְאַכְזָר;
 בִּיתֵר הַגְּלֻפָּה,
 יוֹדֶפֶת מִסְדָּה
 תְּרַמְנָה בְּעֵז וְהֶדָר.⁶²

אצ"ג, לעומת זאת, מנכס את ז'בוטינסקי, כדרכו, לתוך שדה הספרות העברית - כמו שהוא משרטט אותו. ואכן, בשיחה ביניהם, שאותה הוא מתאר ברשימה שכתב, טען לפני ז'בוטינסקי שמלאכתו כמתרגם מעידה שמשורר הוא ולא מתרגם. ז'בוטינסקי השיב שאת עצמו רואה הוא כמתרגם וכמי שמקדם את השירה העברית לקראת המהפך אל הכתיבה לפי ההגייה הספרדית. בעניין זה הוא חלוץ ופורץ דרך, שגם השפיע רבות על משוררים מודרניסטים בני זמנו.⁶³ אבל הפעולה הזאת שלו היא פעולתו של אורח לשעה במעשה הספרות. וכאשר שואל ז'בוטינסקי את אצ"ג על סמך מה הוא מבסס את קביעתו כי הוא משורר, משיב לו אצ"ג תשובה שחושפת באורח בוטה במיוחד דווקא את הפער הגדול, ואפילו התהום, בין עמדותיהם התרבותיות. שכן אצ"ג קורא את ז'בוטינסקי כמשתתף פעיל במה שהוא מגדיר כתפיסה תרבותית טוטליסטית של הספרות העברית, שמכנסת תחתיה הכול והופכת את הכתיבה בלשון העברית לחוויה תרבותית אורגנית וטוטלית, שמתממשת מימוש מלא בדמותו הגשמית והמיתית של המשורר. אלא שז'בוטינסקי ככותב שירה וכמתרגם לא פעל בדפוס הזה, והתרומה שלו לשדה הספרות העברית היא של משתתף מזדמן, אמנם בעל כישרונות ספרותיים מוכחים, אבל לעולם אינו נוטל על עצמו את תפקיד הסופר העברי, באופן שהוא התפתח בתרבות העברית המודרנית. הוא אמנם הקדים את אצ"ג בכתיבת שירה בהגייה הספרדית ואף ראה בה תרומה לבניית התרבות העברית החדשה, אבל תרומתו ללשון העברית אינה כרוכה בהנחות מרחיקות לכת הרואות בכתיבה מעשה של אקספרסיה גפשית משיחית, כמו שמנסח זאת אצ"ג בדברי תשובתו לז'בוטינסקי:

אילו ידע אדגר אלן פו עברית שכזו, כמו שבתרגומיו של אדוני, והיה פה כותב נפשו בעברית כזו - ולא באנגלית - את 'העורב' ואת 'אנבל-לי'. אמרתי אמת, ולכן הרגשתי מתיקות אושר בדברי בו. כיוון - הוספתי לומר - שפו לא ידע עברית כזו אלא אנגלית, זכה ועברה רוח המראות שבבעתה הלילית עם העורב ושככאב - האהבה לאנבל-לי - בדם הזאב העברי, והוא ישב וכתב את שני השירים במקום פו

62. ז'בוטינסקי, שירים (לעיל להערה 34), עמ' רה.

63. ד' מירון, 'בין שנינה להשבעה: על משמעותו של עיקרון מבני מרכזי בשירת יונתן רטוש', סימן קריאה, 17-18 (אפריל 1983), עמ' 214-225.

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי

- ובעבור פו - בעברית נעלה. שירה עברית צלילית, שהיא מן הנעלות בשירת הלועזים היפים - בכלים העבריים.⁶⁴

הניסוח ההיפרבולי הזה, שבו השפה העברית הופכת למהות נפשית מיסטית ופוליטית, הוא תיאור רדיקלי שמעניק אצ"ג לנוכחות של ז'בוטינסקי בספרות העברית. כך, אגב, הוא מדבר גם על גיתה, שז'בוטינסקי תרגם קטעים מתוך פאוסט שלו. אצ"ג אומר על מעשה התרגום של ז'בוטינסקי שגיתה 'היה מתקנא בו בשיר העברי'.⁶⁵ אגב, ז'בוטינסקי שלח לאצ"ג קטע של תרגום מפאוסט לפרסום בסדן, במת היחיד שערך אצ"ג בשנות העשרים.⁶⁶ אך ב-1934, כשז'בוטינסקי שלח את התרגום, סדן כבר לא התקיים זה זמן והתרגום לא ראה אור. הקטע 'מנגינת הרוחות' ששלח ז'בוטינסקי הוא חלק מסצינת הכלב בפאוסט, ולמעט הקטע הזה פרסם ז'בוטינסקי את הסצינה בכתב העת ביתר בשנים תרצ"ו ותרצ"ז.⁶⁷ גרינברג מציג את ז'בוטינסקי כסופר עברי שממש מימוש רדיקלי את הנורמה החוויתית הטוטלית של הסופר העברי בשדה הספרות הלאומית. 'משורר מבין למשורר. עד היסוד לשירה' הוא כותב על ז'בוטינסקי במלאת חמש שנים לפטירתו.⁶⁸ ואילו ז'בוטינסקי, מצדו, מכיר בכך שאכן זה מעמדו של אצ"ג. 'אודה-נא לו על מתן ספרו' הוא כותב לאצ"ג בפברואר 1937, כשקיבל ממנו את ספרו ספר הקטרוג והאמונה:

בדרכי לאפריקה הדרומית אקרא בו, ודרך המלים אחוש באישיות המחבר, ארגיש את שיפת העסיס ההיולי-העולמי שמה נשמת אורי צבי גרינברג.⁶⁹

אבל, כאמור, בכל מה שקשור לעצמו, ראייתו שונה בתכלית. הוא כותב סיפורים ורומנים, מתרגם שירה וסיפורת ומחבר המנונים. זוהי עשייה ספרותית פונקציונלית, ואין היא מתנהלת על פי הנורמות הרומנטיות והטוטליות של דרך המלך של הספרות העברית הקנונית. עבודתו הספרותית של ז'בוטינסקי נעשית במסגרת של תפיסה תרבותית שאינה רואה חזות הכול בנורמה האליטיסטית המעמידה את היוצר הנעלה במרכז ההווה הספרותית הלאומית. ז'בוטינסקי הוא שפתח 'במתן הלגיטימציה לספרות לא-קאנונית בעברית' וייחד מאמצים רבים לפיתוחה של ספרות פופולרית בעברית. את חשיבותה הרבה ראה, בעקבות הספרות

64. א"צ גרינברג, 'זאב ז'בוטינסקי בספירת השיר', בתוך: אדגאר אלן פוא, העורב, אנבל-לי (תרגם ז'בוטינסקי), חיפה 1964, עמ' 13.

65. שם, עמ' 14.

66. זאב ז'בוטינסקי אל אורי צבי גרינברג, פריז, 30.3.1934, ארכיון אצ"ג, המחלקה לכתבי יד וארכיונים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

67. הקטע 'מנגינת הרוחות' נכלל אחר כך בפרסום המלא של כל התרגום. ראו: ז'בוטינסקי, שירים (לעיל הערה 34), עמ' קעו-קעט.

68. א"צ גרינברג, 'נשיא ישראל ומשורר', המשקיף, כ"ט בתמוז תש"ה, עמ' 2.

69. זאב ז'בוטינסקי, לונדון, אל אורי צבי גרינברג, 24.2.1937, ארכיון אצ"ג, בית הספרים הלאומי.

הרוסית, לא בתרומתה לדמוקרטיזציה של התרבות העברית החדשה ולא בהפצת ערכים לאומיים, אלא בעצם קיומה כיצירה בלשון הלאומית.⁷⁰

כשהוקמה האוניברסיטה העברית, ביטא ז'בוטינסקי את עמדתו נגד הפיכתה למכון מחקר אליטיסטי וראה את ייעודה כאוניברסיטה לאומית, כבית אולפנה שיפיץ דעת, יכונן מדע עברי ויטבע מונחים עבריים עבור בני גוֹעַר שיעדיפו אותה על פני אירופה.⁷¹ אך כבר יותר מעשור קודם לכן פעל ז'בוטינסקי לטיפוח הידע וההשכלה הפופולריים. ב־1911 נוסדה באודסה, ביזמת ז'בוטינסקי, הוצאת הספרים 'תְּרַגְמֵן' (עם מנהליה נמנו י"ח רבניצקי, ח"ג ביאליק ומ' אוסישקין) לשם הוצאה לאור של יצירות מופת מספרות העולם בתרגום עברי בשביל הנוער היהודי. שלוש יצירות ראו אור בהוצאה: אספרתקוס מאת ג'ובנוילי (תרגם ועיבד ז'בוטינסקי); דון קישוט (תרגמו ביאליק), וסיפורי אלף לילה ולילה (תרגם דוד ילין). ב־1920 הכין ז'בוטינסקי תכנית בשותפות עם שלמה זלצמן להוצאת ספרי קריאה מעניינים כתובים בלשון קלה – מיין ריד, קונן דויל, אלכסנדר דימא וולטר סקוט,⁷² ובעת שבתו בבית הכלא בעכו ב־1920 תרגם בעת ובעונה אחת את התופת של דנטה ואת קונן דויל. באותה גישה פופולרית כתב ז'בוטינסקי בהקדמה לחוברת התרגומים שלו, שפרסם ב־1923, והגדיר את עצמו במפורש כמי שאיננו משורר אלא אורח לשעת כושר בספרות העברית:

מי שתרגם את השירים האסופים בחוברת זו איננו משורר. אך דעתו היא, כי שפת שירתנו החדשה היא העברית הַסְפְּרֵית; ואם־כִּי קָלִי־עֶרְךָ הם חרוזיו, דעתו תְּנַצֵּחַ.⁷³

קלות הערך של החרוזים בתרגומיו אינה, מבחינתו, פגם או חיסרון אלא חלק לא נפרד ולגיטימי ונחוץ במעשה הלאומי. לעומת התפיסה הטוטלית של התרבות הלאומית הרואה בשירה מכשיר נעלה ורב חשיבות בטיפוח ובגיבוש התרבות הלאומית, ובעיקר בניסוח מועצם ונמרץ של מסריה, בתפיסתו של ז'בוטינסקי התרבות הלאומית מבוזרת; היא מותירה מקום ראוי גם לאפשרויות תרבותיות שאינן, על פניהן, מרכיב אורגני בתרבות הלאומית. ז'בוטינסקי לא ראה כל קונפליקט בין התמטיקה והפואטיקה של השירים שתרגם ובין השימוש המוצהר שלו בתרגומיו לשם קידום התפתחות לאומית מובהקת, כמו המעבר אל ההגייה הספרדית, שהיה בעיניו חיוני לתהליך של הטריטוריאליזציה הלאומית. השירים שבחר ז'בוטינסקי לתרגם התרכזו בתרבות של מוות, בהתפוררות ודקדנס. כך אדגר אלן פו הקודר ב'העורב' ו'אנבל־לי' וכך ורלן ב'שיר־סְתוֹ' שלו. ואף שהיו רחוקים מרחק רב מעמדותיו הציוניות ומן המחויבות הלאומית של 'שירי ציון' שכתב בעצמו, היו בעיניו חלק מתרבות של תחייה לאומית, ולשיטתו לא היתה בין אלה לאלה כל סתירה.

70. ז' וי' שביט, 'לתולדות "סיפור הפשע" העברי בארץ ישראל', הספרות, 18-19 (דצמבר 1974), עמ' 30-73. ז' שביט, 'וארשה/תל־אביב – יידיש ועברית: בין ספרות המון לחברת המון', הספרות, 3-4 (1986), עמ' 205-206.

71. ז' ו'בוטינסקי, 'על דעת יחיד', הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשותו (ערך והקדים דברים: י' נדבה), תל־אביב 1985, עמ' 63-66. המאמר פורסם בראסוויט ב־9.4.1925. תרגם: י' כרוסט.

72. ש' שוורץ, ז'בוטינסקי לוחם האומה, ירושלים תש"ג, 197-323.

73. ז'בוטינסקי, שירים, לעיל הערה 34, עמ' יג.

אמנם הדקדנס התקיים גם בלב לְבָה של הספרות הלאומית,⁷⁴ אך ביצירותיו של ז'בוטינסקי הדקדנס אינו מאיר את הספרות הלאומית או צומח כחלק אורגני ממנה, ועל כן גם אינו מפרש את הלאומיות באור דקדנטי. כך מתנהל הדיון בפיליטון של ז'בוטינסקי על 'עשרת הספרים' הנבחרים. הדקדנטיות של 'העורב' של אדגר אלן פו מתפרשת בו במונחים קלסיים אסתטיים, ואלה מרחיקים את התכנים האפלים של היצירות המתורגמות. 'אדון זקן אחד' מבאר את הדקדנטיות של פו כ'אותו חוסר-איוון באנושות של ימינו, שעליו דברנו כל העת, שכנגדו הצגנו את הומרוס כמשורר האישיות הבריאה, הוא מצא באדגאר פוא את אחד מראשוני צייריו'. אבל, מסתייג האדון הזקן, 'כמובן, המצייר את דמותה המסולפת של הדקאנדנטיות עדיין אינו דקאדנט. דקאדנט במשמע אמתי מכנה אני רק סופר שהוא עצמו משרת את טעמה המסולף של האישיות הדקאדנטית'.⁷⁵

ואכן, בתרגומו ז'בוטינסקי הניגוד התמטי הזה הוא בעיקרו ניגוד קל ואין הוא נושא משמעות כבדת ראש, שכן יחסו של ז'בוטינסקי לחרוזים 'קלי-ערך' אלה הוא כאל עבודת תרבות פופולרית. בכך הוא נוגד ניגוד בולט את המחשבה המרכזית ששלטה בספרות העברית במשך דורות ונתפסה כקרובה לרוחה ולדרכה של תנועת העבודה. התפיסה הזאת קישרה בין מורכבות, דקות ואנינות ספרותית ובין חשיבות לאומית, והציגה את הספרות כמודל הזדהות מורם שמשכלל ומעבד את הסמלים הלאומיים בתחכום ובעידון מופלגים, ובונה תרבות עילית שמקרינה מלמעלה למטה אל כלל התרבות הלאומית. ז'בוטינסקי לעומת זאת ייחס חשיבות ראשונה במעלה דווקא לסיפור 'עצמו', שיהיה קודם כול מרתק ומבדר, ולא רק מושא להתלבטויות ולנבירות בפרטי פרטים, בפסיכולוגיזמים ובדקויות מוסריות. על כן אין תמה שגם בשיריו שלו וגם בשיריו המתורגמים הצטיין ז'בוטינסקי ברגישותו לצורה החיצונית. שירתו ניכרת בפשטותה ובמשיכתה העזה לתבניות נאו-קלאסיות, ובתשומת לבה הרבה למוזיקליות של השיר ולמבנה החרוזים שלו; הדפוס הסיפורי היה חביב על ז'בוטינסקי כמספר ועל כן נרתע הוא מנבירה בנבכי הנפש של גיבוריו והתרכז בפני השטח של העלילה ושל מבנה הפעולה הסיפורית. 'לנו, בתור עם מתהווה' כתב ז'בוטינסקי במאמרו על סנקביץ' מ'1919,

נחוצה, בלי ספק, ספרות המעוררת לפעולה. דרוש לנו דור מיסד ובונה, המוכן לכל מיני הרפתקאות וטלטולים, המוכשר למצוא את דרכו בחורשה המסוכנת ביותר. נחוצים לנו צעירים שידעו לרכב על סוס ולטפס על עצים ולשחות במים ולהשתמש באגרוף וברובה, אנשי דמיון בריא ורצון חזק השואף להתבטא במלחמת חיים. דוסטויבסקי וקנטו האמסון לא יחנכו לנו דור כזה. בתקופת חיינו העתידה להתחיל, אין מקום ואין תפקיד ליצור המורכב המתבונן בנפשו ומודד בדייקנות את כל הרגשותיה, את אורכן ועומקן וחוזקן. עולמנו הפנימי האמיתי עוד לא נברא, ועוד אין במה להסתכל; העולם החיצוני מחכה לנו, בתוכו נפעל ובתוכו נבנה.

74. ח' ברויז'סוף, מגעים של דקדאנס, ביאליק, ברדיצ'בסקי, ברנר, באר-שבע 1997.

75. ז'בוטינסקי, 'עשרת הספרים', לעיל הערה 42, עמ' 40.

ספרותנו המקורית (אני מדבר על הספרות היפה) איננה מתאימה לתפקיד הלאומי הזה. בדרך-כלל, אין בה כל פעולה, כל תנועה, כל מאורעות, כל דינמיקה – החיים שהיא מתארת הם קפאון ושעמום, והדרמה המתפתחת בעמקי מעמקי הנפש – דרמה קטנטנה כסערה בתוך כוס מים. מוזר הוא החזיון הזה – הלא בכ' השנים האחרונות מלאו חיינו דינמיקה אולי יותר מדי. אזכיר רק מילים אחדות: הגירה, מהפכות, הגנה עצמית, פולניה, השומר... כל אחד מן השמות האלה הריהו מלא וגדוש מאורעות ותנועה; ואולם הסופר העברי פורש משפעת-תוכן זו ומתרכז על הנקודה הפנימית. אין זאת כי אחד מסימני מחלתנו הלאומית, שיתר סימניה הם הפלפול ורבוץ האספות וכו' וכו' – אולי עד המצב הנוכח בארץ-ישראל. אם אין למחלה לאומית מרקחת לאומית, נקח אותה מאוצר שכנינו.⁷⁶

התרבות הלאומית דורשת ספרות של פעולה. במקום פסיכולוגיה וחישוט נפשי ומוסרי הרווחים בספרות העברית, הציע ז'בוטינסקי נטורליזם תאטרלי, לעתים קרובות גם גרנדיוזי. עולם הרגשות האופף את דמויותיו משרטט בקווים עזים ובוטים, הדרמות הארוטיות מתוארות דרך קבע באמצעות אוצר מילים הלקוח מעולם אבירי של פולחן גבריות, ואילו החרדות הן בדרך כלל חרדות לכבוד וליוקרה. כל זה עמד, כאמור, בניגוד לתפיסה האורגנית הטוטלית השליטה בספרות העברית. לכן, לאחר שהמליץ על באש ובחרב פרי עטו של הנריק סנקביץ', שראה אור בתרגום עברי בהוצאת שטיבל⁷⁷ כעל ספרות פעולה חיונית לפיתוח נכון של התרבות הלאומית, זיכה אותו יוסף חיים ברנר, מן החשובים ביותר בקביעת מקומה של הספרות בתרבות הלאומית העברית המודרנית, בקיתונות של לעג על שכתב בחיוב על טקסט כה שטחי.⁷⁸

[ה]

כך, במסגרת תפיסתו את התרבות הלאומית סירב ז'בוטינסקי לראות בספרות ערוץ אליטיסטי, ובחדשנות הספרותית המתוחכמת אמת המידה הכמעט בלעדית להערכת משקלה הלאומי. לא אחת ביטא ז'בוטינסקי את הכרתו בערך הלאומי של הספרות הפופולרית בעידן ההפצה המודרנית של תרבות ההמונים, ותקף את העיצוב הלאומי של תפריט הקריאה של הנוער על פי אמות מידה של חשיבות ספרותית לאומית-אליטיסטית:

הספר צריך להיות מעניין. לא 'לאומי', כי אם מעניין; לא 'מפתח', כי אם מעניין; לא אמנותי, כי אם מעניין. כמובן, אפשר למצוא ספרים שיהיו גם 'לאומיים' וגם מפתחים וגם פרייעט אמן ויחד עם זה מעניינים. אבל קודם כל נחוץ לו לנער ספר מעניין; שאם

76. ז'בוטינסקי, 'סנקביץ' (1919), שם, עמ' 164-165.

77. שם, עמ' 163-165.

78. י"ח ברנר, 'ציונים' (האדמה, שבט תר"ף), בתוך: י"ח ברנר, כתבים, ד, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 1723-1724. וכן ראוי: י"ח ברנר, 'ביבליוגרפיה' (האדמה, חשוון תר"ף), שם, עמ' 1655.

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי

לא כן – לא יקרא. ושנית צריכים הספרים האלה להיות כתובים בשפה קלה ומובנה גם למתחיל. דרוש ספר מעניין אשר אפשר לתתו בידי ילד ארץ-ישראלי או גלותי מיד לאחר שרכש לו את אלף המלים הראשונות. באופן זה ובשפה כזאת צריכים אנו לתרגם ולהפיס את כתבי ידידי הופמן, את מיין ריד, ז'ול וורן, רייזר הגארד, דומא האב, קונן דויל, ז'אקליו, בוסנאר, קצורים מולטר סקוט ודיקנס, דומא האב וכו' וכו' – כל אותם הספרים ש'בולע' אותם עלם גלותי מבן עשר עד המש עשרה.⁷⁹

ז'בוטינסקי הציג עמדה אנטי-אליטיסטית, שהעלתה על נס את הקריאות של הספר, את היותו חומר קריאה מרתק ומבדר, ולא תבעה מן הכתיבה הספרותית נורמות מחמירות של אליטיזם, מורכבות ספרותית מופלגת, כנורמות שמכתיב הקנון הלאומי הספרותי. במכתבו לברוך קרופניק (קרוא), מתרגמו של הרומן שמשון, הוא מבקש ממנו לתרגם את הסיפור המקראי בסגנון מודרני. הנורמה הקנונית בספרות מורה לכתוב סיפור מקראי בסגנון הכתיבה המקראי, אבל ז'בוטינסקי מעדיף את קריאותו של הספר:

אני מסכים לדעתו, כי רק את השיחות צריך לתרגם בלשון תנכ"ית, ואת כל שאר הסיפור בשפה חדישה. בקשה מיוחדת ונמרצה: עד כמה שאפשר, להמנע מהוי"ו המהפך – שנאתי את הַיִדְבָּרִים והַיִאֲמָרִים תכלית שנאה.⁸⁰

קרוב לוודאי שעמדה תרבותית שונה זו קשורה גם לביוגרפיה של ז'בוטינסקי. דרכו של ז'בוטינסקי אל הציונות חרגה מן הדפוס הביוגרפי המזרח אירופי המקובל של יוצאי בית המדרש. ריחוקו מן היהדות וגילוי המאוחר יחסית את הציונות, הפכו אותו לדמות לא שגרתית בשדה התרבות הציונית. ז'בוטינסקי, שהעיד על עצמו שכל יחסו 'לבעיות הלאום, המדינה והחברה נתגבש בשנים ההן תחת השפעה איטלקית [...] אגדת גריבאלדי, כתבי מאצ'יני, שירת ליאופרדי וג'וסטי העשירו והעמיקו את ציוניות השטחית, מהרגשה אינסטינקטיבית עשוה להשקפה',⁸¹ עיצב בסיפוריו עמדה תרבותית שמרבית, אינדיבידואליסטית, וזה ומרוחקת מן הדחפים האוטופיים והאוונגרדיים שהקנון של הכתיבה הספרותית העברית היה נתון בהם.

[ו]

בעולם תרבותי חצוי זה של ז'בוטינסקי יכלו לשכון, זו לצד זו, כתיבה ספרותית לאומית גלויה וכתיבה הנעדרת, לפחות על פניה, רגישויות לאומיות. סיפורו שמשון מדגים זאת היטב. שמשון נכתב במידה רבה כמשל לקיום היהודים בעולם המודרני, ומדהדת בו

79. ז'בוטינסקי, 'ספרים (1919)', כתבים: על ספרות ואמנות, לעיל הערה 47, עמ' 171.

80. ז'בוטינסקי, 'מכתב המחבר למתרגם', כתבים: שמשון, רומן (תרגם מרוסית: ב' קרופניק), ירושלים תש"י, עמ' 321.

81. ז'בוטינסקי, כתבים: אבטוביוגרפיה, ירושלים תש"ז, עמ' 28.

התביעה הציונית הרדיקלית של ז'בוטינסקי להרים את נס המרד נגד המדכאים (או הפלשתים, היום האנגלים), ולעמוד עמידה תקיפה נגד עמי המקום (או הכנענים, היום הערבים), והעיקר בו – ציוויו של שמשון לבני עמו כי יאגרו ברזל לקראת המאבק המצפה להם למען שחרורם הלאומי. מצד אחד שמשון הוא סיפור לאומי מובהק, אך מן הצד האחר, אפילו ביחסו לשמשון מפגין ז'בוטינסקי אותו יחס מבחין בין הלאומי ללא-לאומי, יחס כמעט סכיוזופרני, כלפי כתיבתו הספרותית, ודוחה את הנחפזים לקרוא את הרומן כרומן פוליטי מגויס, אף שהרומן פורסם בסוף שנות העשרים, תקופה שז'בוטינסקי היה נתון בה הן במאבק עם ההנהגה הציונית הן במאבק לביסוס מעמדו בתנועה הרוויזיוניסטית. 'כולם' – כתב ז'בוטינסקי לידו אוסקר גרוזנברג (25 בפברואר 1928) על המבקרים שכתבו על הספר –

מתחילים בזה שהמחבר – פובליציסט, וכמובן... מעשה בסנדלר שהתחיל לאפות עוגות; והנה הפלא ופלא – העוגה ראויה לאכילה וכו'. [...] ואני רוצה אחת ולתמיד להפריד ביני-של-מטבח לביני-של-שבת.⁸²

גם כאן הוא מבקש לראות בספרות – ספרות, ובפובליציסטיקה הפוליטית – מרחב נפרד. מן השימוש במטפורה הביתית, המשפחתית, של המטבח ושל השבת, עולה מִמד מרכזי בחשיבתו התרבותית של ז'בוטינסקי: רוח האינדיבידואליזם. באוטוביוגרפיה שלו הצהיר ז'בוטינסקי, שעל הכול, כולל הרצון הלאומי, להיות, בסופו של דבר, מוכפף לכוח הרצון האינדיבידואלי. בתוך מעשה הבנייה של התרבות הלאומית, שז'בוטינסקי היה פעיל בו ביותר, הוא מקפיד להועיד מקום ליחיד, שיכול, תמיד, לבוע על פי רצונו מאתר לאתר – מן המרחב האינדיבידואלי למרחב הלאומי, מעולם הספרות לעולם הפובליציסטיקה המחויבת – בלי שהמחויבות הלאומית תנהג בו במכבש של טוטליות חונקת ותקפח את האוטונומיות שלו. מבחינתו של ז'בוטינסקי, האוטונומיות הזאת יונקת מכוח ההפרדה שהוא מציע 'ביני של מטבח לביני של שבת'; הפרדה, שנועדה להכיל את שני ההיבטים שלו – את אופה העוגות, את האיש שייסד הגנה יהודית ואת חובב האופרה האיטלקית יחדיו; את המטיף בשער עם הסופר השואף לבדר, ואת איש הלאום עם האינדיבידואליסט המופלג – כולם תחת קורת גג אחת, אך מתקיימים גם בנפרד. הכלה כפולה זאת של שני הצדדים יחד נועדה למחוק את הסתירה הגלויה לכאורה בין ז'בוטינסקי, האמן האוניברסלי, האירופי, ובין ז'בוטינסקי הפוליטיקאי הציוני המגויס.

בספרו סיפור ימי כתב ז'בוטינסקי על השנים 1901-1902 שבהם כתב את המחזה בחרוזים 'לאדנו', מחזה שהוצג ב-1902 על במת התאטרון העירוני באודסה, והשרי 'נֹאֵלֶה' הוא חלק ממנו:

-- רעיון אחד הדגשתי: -- -- רעיון האינדיבידואליזמוס', אותה 'פֶּאָן-בְּאֵסִילִיָּאָה' – שעליה, לו ברכני יוצרי בחכמה ובדעת מספיקות לניסוח שיטה פילוסופית, הייתי מיסד ובונה את כל שיטתי: בראשית ברא אלהים את היחיד; כל יחיד הוא מלך השווה לרעהו

⁸² ז'בוטינסקי, פריי, אל אוסקר גרוזנברג, 25.2.1928; ז'בוטינסקי, כתבים: מכתבים, תל-אביב 1950,

עמ' 89.

- והרע 'מלך' גם הוא; טוב שיחטא היחיד כלפי הציבור משתחטא החברה ליחיד; לשם טובתם של היחידים נוצרה חברה, לא להפך; והקץ שבעתיד, חזון ימות המשיח - הוא גן עדן של היחיד, ממלכת אנארכיה מזהירה, משחק הנפתולים בין כוחות אישיים ללא חוק ולאין-גבול - וה'חברה' אין לה תפקיד אלא לעזור את הנופל, לנחמו ולהקימו ולתת לו את האפשרות כי שוב ישוב לאותו משחק-הנפתולים. אם יופיעו --- שי'י 'נואָלה' ו'שאַפּלוך' בתרגומו היפה של מר רייכמן, ויתמה הקורא לתכנם השולל כל חובת-היחיד לגבי האומה והציבור - עלי להודות כי זוהי אמונתי גם עתה.

יצביעו לי על הסתירה שבין ההשקפה הזאת ובין מהותה של תעמולתי הלאומית; אחד מידיד --- כבר הזכירני שגם פזמון אחר שמע מפיו: 'בראשית ברא אלקים את האומה'. - אין סתירה. את הפזמון השני הלא ניסחתי בניגוד לאלא הטוענים כי 'בראשית' נבראה האנושיות: אני מאמין באמונה שלמה, כי בהתחרות בין שתי אלה, האומה קודמת; וכמו-כן קודם היחיד לאומה. וגם כי ישעבד אותו היחיד את כל חייו לשירות האומה - גם זאת איננה סתירה בעיני: כך רצה - רצון ולא חוב. באותו המחזה הקטן שהוצג בתיאטרון האודיסאי בשנת 1902 - 'לאדנו' - הקדשתי מובלוג ארוך לרעיון הזה. --- בקיצור זה תכנו: חפשי נולדת, פטור מחוב כלפי מעלה ומטה; אל תקריב קרבנות, כי לא מזרע הקרבן יצמח פרי הברכה. לרצון תבנה מזבח, הרצון הוא מנהיגך, לאשר ינהלך תלך, ויהי דרכו הרה או שאולה, אם הוד ואם עוון, הילולא או פרך - או גם עול שירות העם: כי גם את העול הזה הטלת על ראשך לא כעבד הנכנע לצו - כבן-חורין ושלטי המקיים את רצונו. ---⁸³

במכתב ששלח ב-1935 אל אחותו, תמר ז'בוטינסקי קופ, חזר ז'בוטינסקי על עיקרי עמדתו וציטט עבורה שני קטעים משירתו. האחד קטע מ'לאדנו':

לֵלֵב אֵין שׁוּם חֻבָּה. לְפָהּ הוּא בְּן־חֹרֵין.
עבד אֵת רְצוֹנָהּ: רַק הוּא לָהּ הַדִּין,
וְהִי מְחֹזֶת־חֶפְצוּ מְזַבֶּחַ אוּ מְרוֹחַ,
עֲצֵלוֹת אוּ מְאָבֵק, אוּ בֵית טוֹב וְחֵם,
אוּ דֶרֶךְ־חֲתָתִים שֶׁל הַשְּׂרוֹת לְעֵם ...
... מְאָבֵקִי - לֹא חֵק, לֹא צוּ הָאֵל מְלַמְעָלָה:
הוּא חָג לְרְצוֹן נְפִשִׁי, שְׂאֵין בְּבִלִי חֻבָּה לָהּ.⁸⁴

והקטע השני במכתבו לאחותו הוא מתוך שירו 'הנדר'. אותו הוא מאיר עכשיו כשיר שכוחו המגייס מיוסד על מחויבות אינדיבידואליסטית רדיקלית:

83. הציטוט לקוח מתוך: ז'בוטינסקי, שירים, לעיל הערה 34, עמ' שיא-שיב. ז'בוטינסקי ציין שם את תאריך העלאת המחזה 'לאדנו' כ-1901, ומהדיר השירים העיר כי השנה היתה 1902.

84. שם, עמ' שיג. תרגום: ח' רייכמן.

חֶפְשִׁי, אֶת חֶק בֵּיתֵךְ הַמְּלֻכָּתִי עַל עַצְמִי
כִּי צוּ בֵּיתֵךְ הוּא הַד לְצוּ לְבִי - לַנֶּגֶד
הַשָּׁר מֵתוֹךְ דְּמִי.⁸⁵

ההפרדה שמפריד ז'בוטינסקי בין שני צדדי התבנית אמנם אינה מרחיקה אותם מרחק רב זה מזה; הוא ממקם אותם באותו הבית, ועם זאת הם מתקיימים באגפים נפרדים. מה שנראה כסתירה בין שני דפוסים תרבותיים הופך לחיים משותפים, ביתיים, בורגניים, שונים כל כך מן התבנית הטוטלית של הגיוס התרבותי שקבעה התרבות הציונית בהשפעתה הגדולה של תרבות תנועת העבודה.

אצ"ג, לעומת זאת, שרוי בתוך תוכה של תפיסת התרבות הטוטלית הזאת. הוא היה אחד ממחולליה החשובים של 'ספרות העבודה' בשנות העשרים, בתוכה צמח ולפי הנורמות הספרותיות שלה פעל. והנה, יצירתו מסוף שנות העשרים, ובייחוד בשנות השלושים, מבטאת החרפה ניכרת של נורמות אלה. בשנות העשרים היתה כתיבתו אוונגרדיסטית מהפכנית. על החלוצים כתב אז - 'פְּרֻלִיטְרִים בְּיִשְׂרָאֵל קָרְאוּ לִי לְהִיּוֹת פִּיטְנָם וּלְשַׁלַּח אֶת הַרְף וְאֶת / הָעֶנֶג - לְעֻזְאֵל! / וְכְמוֹהֶם לְחֻצוֹב בְּטוֹי מְנִי שִׁישׁ - לְחִיָּהֶם'.⁸⁶ בשנות השלושים היתה זו לכתיבה סוערת המתפתחת ככתב קטגוריה חריף וחסר תקדים על תרבותה ועמדותיה של תנועת העבודה. אבל בכתיבתו של אצ"ג בשנות השלושים מוסיפה להתקיים, וביתר שאת בשירה שנאספה בספר הקטרוג והאמונה, דמותו של הנביא, המוכיח בשער. הלה המגלם את הסמכות הטוטלית של אמירתו השירית והפוליטית על סמך דמותו המיסטית, האקספרסיבית, של אורי צבי גרינברג עצמו. הוא מופיע בשירתו כנביא מיוסר, שהתריע ולא נענה, שרואה את המציאות בעיני הרנטגן שלו אל מרחקי העתיד שאיש אינו יכול להבחין בהם, שכישוריו המיסטיים והשיריים מקנים לו סמכות עליונה לממש בגופו הדובר והכותב שירים את דבר המהפכה הלאומית והתקווה המשיחית לקימומה של מלכות ישראל.

במובן הזה פיתה אצ"ג ביקורת חריפה על תרבותה של תנועת העבודה, במיוחד על החומרנות של תרבות השמאל. שיאה של הביקורת הוא בקללות שהטיח באנשי משמר העמק בעקבות מה שראה כהתנהגותם הנרפית במאורעות 1936. כמו כן ברור ששירי ספר הקטרוג והאמונה השפיעו נמרצות על מעריציו בקרב הרוויזיוניזם ואף עוררו אותם לפעולה פוליטית וצבאית של ממש.⁸⁷ ועם זאת, אצ"ג מוסיף להחזיק בנורמה המרכזית של הספרות העברית. עד 1930 בערך הוא גם התקבל כך, על אף ההקצנה ההולכת וגוברת בעמדותיו. האינטנסיביות האקספרסיבית כיסתה על חילוקי הדעות והוא הוסיף לשרוד כדמות של משורר רב

85. שם, שם.

86. אצ"ג גרינברג, 'שור מלכא', סדן, א-ב (תרפ"ה). כל כתביו, ד, ירושלים תשנ"ב, עמ' 99.

87. 'אין ספק שלספר (הקטרוג והאמונה) היתה השפעה ישירה על 'פלוגת הגיוס' של בית"ר בראש פינה'.

הלר, לחי': אידיאולוגיה ופוליטיקה, א, לעיל הערה 15, עמ' 54.

השראה וסוער, ולכן גם כלל לאומי, עד לרדיקליות המופלגת של העמדה הנבואית והמשיחית שנקט בספר הקטרוג והאמונה. זו הביאה בעקבותיה מצד אחד לאהדה רבה עד כדי הערצה בקרב האגף הרדיקלי של התנועה הרוויזיוניסטית, ומצד אחר להחרמתו ולשבר גדול בינו ובין הזרם המרכזי של הספרות העברית. אך זהו עניין מורכב, ובהמשך הזמן עבר עוד תהפוכות, למשל, בעת פרסום קינתו על שואת יהודי אירופה בספר רחובות הנהר. ולכן, לפחות מבחינתו, הוסיף אצ"ג ללכת בדרך המלך של הספרות העברית ולהיות נאמן לאחדות הפרסונלית של משורר שהוא גם נביא, ובמרכז שירתו העמיד את אחדות אישיותו של המשורר. לכן גם חזר שוב ושוב בשירתו אל עברו הספרותי הפוליטי כראיה וכחיוזק לעמדותיו בהווה. ואילו ז'בוטינסקי, לעומתו, פעל כאישיות מופצלת: לא איש ספרות שהוא איש פוליטי אלא איש פוליטי שכותב שירים והמנונים פוליטיים במודוסים נאו-קלסיים המנותקים מן האישיות החווה, היוצרת. הללו, כאיפיונו של נתן ילין מור, לא נתפסו כשירה לירית, אמנותית, אלא נהפכו ל'עיקרי אמונה, לזמירות של התרוממות הנפש והחלום, לקריאה למלחמה ולמאבק'.⁸⁸

במאמר שפורסם בסולם, השווה בנימין יב בין שיריהם של לוחמי המחתרת אשר יישבו בבתי כלא בארץ ובגולה, הסתתרו במעבה האדמה מפני אחים וזרים ושרו שירי-סוהר, שירי שחרור ומולדת ואת שירי ז'בוטינסקי' ובין 'אנשי הישוב הרשמי' שישבו באותו זמן 'עם המחתרת ה"רשמית" מסביב למדורה ושרו שירי הווי וחיברו את ילקוט הכזבים'.⁸⁹ בין אלה לאלה מציג הוא ניגוד. זו – 'שירת הווי', וזו – 'שירה מהווה'. את שירת ז'בוטינסקי הוא מוציא מתחום הליריקה הגבוהה ומעיד שמעמדה בקרב אנשי לח"י היה מקביל למעמדה של שירת ההווי של תנועת העבודה.

ז'בוטינסקי, שההבדל הפואטי בין שירתו לשירת אצ"ג הוא כה ברור וגלוי לעין, כתב בעצם שירה שהיתה מקורבת דווקא לאסכולה המודרניסטית הסימבוליסטית.⁹⁰ זו שלטה בשירה העברית בשנות השלושים והארבעים, ובראשה עמד אז אברהם שלונסקי. אסכולה זו, אשר פעלה בקיטוב בולט לפואטיקה האקספרסיוניסטית הבוטה של אצ"ג והסתייגה מן הלשון הנבואית ומן הישירות הפוליטית של שירתו, הצטיינה בדיקציה הרהוטה שלה, בלשון המלאכותית, בחריזה המלוטשת, במשקל הסדור ובמבנה המוקפד של הבית השירי. די לעיין בתרגומו של ז'בוטינסקי ל'שיר סתו', פרי עטו של פול ורלן, כדי להבחין בקשר העמוק שלו אל הפואטיקה הסימבוליסטית:

88. נ' ילין מור, שנות בטרם, תל-אביב 1990, עמ' 161.

89. בנימין יב, 'שירה יוצרת, עם קריאה בשירי ז'בוטינסקי', סלם, שנה ח', גיליון ד', מנחם אב (תשט"ז), עמ' 15.

90. על הניגוד בתפיסות השירה – מודרניסטיות של אצ"ג לעומת ז'בוטינסקי. ראו: שביט, המיתולוגיות של הימין, לעיל הערה 14, עמ' 189. על ההשפעה של ז'בוטינסקי על אברהם שלונסקי, שלמד מחוברת התרגומים של ז'בוטינסקי, כתב דן מירון שיונתן רטוש, תלמידו של שלונסקי, מצא בתרגומו ז'בוטינסקי 'דוגמאות משוכללות של סטרופות שקולות בהטעמה ה"ספרדית" ו"סגורות במהודק" מבחינת התחביר והחריזה'. ד' מירון, 'בין שנינה להשבעה, על משמעותו של עקרון מבני מרכזי בשירת יונתן רטוש', סימן קריאה, 17-16, אפריל 1983, עמ' 217-218.

Les sanglots longs
Des violons
De l'automne...

בְּנֵהי מְמָרוֹר
הוֹמָה כְּנוֹר
טִבֵּת פְּרוּעַ,
וְאֵל הַלֵּב
חוֹדֵר כְּאֵב
וְגַעְגּוּעַ.
שְׁעוֹן יַפְעָם -
לְבִי נִדְהָם,
פְּנֵי יְחֹרוֹ,
וּבְדַמְעוֹת
אֶזְכֵּר שְׁעוֹת
אֲשֶׁר עָבְרוּ.
וְאֵן יִטִּיל
כֵּלָא שְׁבִיל
אוֹתִי הַסַּעַר -
יִשְׂא, יִגְלֶה
כְּמוֹ עֵלָה
שְׁמֵת בִּיעֵר...⁹¹

אצ"ג, לעומת זאת, לא חדל מלכתוב את שירתו כמי שמנהל את המאבק הגדול הן על כתר השירה בכלל הן על מנהיגות רוחנית פוליטית. זו אינה מובחנת, לתפיסתו, מן המנהיגות בעולם השירה. לעומת ז'בוטינסקי, שהיה מנהיג שכתב שירים, פעל גרינברג בשירה העברית כמי שרואה לנגד עיניו שוב ושוב - אם כי בפועל מעולם לא השיג זאת - את כתר מנהיגות השירה. אצ"ג לא נלאה מלהשתמש במעשה האסתטי השירי כמנוף להשגת עמדה תרבותית טוטלית והגמונית. לכן המעשה האסתטי של אצ"ג הוא מעשה פוליטי, ואצ"ג, ההולך כאן בדפוסים של התרבות הפשיסטית, שגם היא צמחה, כידוע, מתוך עולמו של השמאל, הולך בה במסלול של האסתטיזציה של הפוליטי, כלומר, מזהה בין האסתטי ובין הפוליטי על הבסיס המשותף של פולחן אלימות עד שהשיר עצמו הופך להיות כוח פוליטי רב עצמה. כשם שהוא כותב ב'השיר הסיף':

91. פ' ורלן, 'שיר-סתו', ז'בוטינסקי, שירים, לעיל הערה 33, עמ' סג.

מִי וּמֵה שֶׁבַח עִם עֲצֵמָאֵי בְּעוֹלָם מַלְכֵי־יָת? אֶלֶף: כַּח הַנֶּס שֶׁל שִׁירוֹ הִיָּפָה.
בֵּית: כַּח הַנֶּס שֶׁל צָבָאוּ בְּשָׂדֵה.
הַשִּׁיר וְהַסִּיף. לֹא זֶה כְּלִי זֶה!⁹²

האסתטי ממיר המרה מוחלטת את המוסרי ותופס את מקומו בייצוג של המעשה הפוליטי. היופי הוא חלק בלתי נפרד מן המעשה הפוליטי, ולא זו בלבד, היופי מכונן את המעשה הפוליטי. ואכן, בתגובה לז'בוטינסקי שקרא בפניו את שירו 'כולה שלי' (מיום שנקראתי לפלא'), הגדיר אצ"ג, בתגובת הניכוס הקבועה שלו, את שירתו של ז'בוטינסקי כמעשה של אסתטיזציה של הפוליטי:

השיר הנכון הוא השיר שבדרך למדינה. אדוני נתן את השיר. מנהיג ציוני אחר לא נתן אותו. וכוחו של השיר – אין לשער! הוא גדול מכוח הכסף ואף מכלי-תותח.⁹³

השקפתו זו של אצ"ג נובעת מכך שהשירה הפוליטית שלו התפתחה מתוך המסורת של תנועת העבודה ושל 'שירת העבודה'. הלא בשנות העשרים הוא מילא בה חלק פעיל ומרכזי.⁹⁴ לעומת זאת מפת התרבות שעומדת לנגד עיניו של ז'בוטינסקי שונה לחלוטין, וביסודה הסתייגות עקרונית מן הפשיזם, בייחוד מגרסתו האיטלקית.⁹⁵ גם ז'בוטינסקי מחבר בין האסתטי ובין הפוליטי, אלא שהחיבור שלו הוא חיבור בורגני ליברלי שמעניק אוטונומיה יחסית לכל אחד מן התחומים. ולכן, כאמור, גם כשהוא כותב את שמשון, רומן בעל משמעויות פוליטיות מובהקות, הוא מקפיד להבחין בין השיפוט הפוליטי שלו ובין הממד האסתטי – ממד עצמאי ולא תלוי בשיפוט פוליטי, לתפיסתו.

אך אם נשוב מן הדרך שאצ"ג קורא בה את ז'בוטינסקי ונעיין באצ"ג עצמו, נוכל לראות שהג'סטטה התאטרלית, מפגן הראווה המוצג בשירתו, היא, בסופו של דבר, המנגנון שבעזרתו הוא מנמק ומבסס את טענותיו הפוליטיות. 'אני שומע הרבה יללות באֶזְנֵי'. הוא כותב ב'יהודה היום, יהודה מחר' / משא דְּנֵי ומשא גיל':

אֲנִי רוֹאָה הַרוֹגִים וְטְבוּחִים וּבְעוֹרוֹת.

אֲנִי רוֹאָה בְּתֵי-כָּלָא עֵבִים, תְּלִיּוֹת –
בִּירוּשָׁלַיִם, בְּנִפּוֹ, בְּעֵפּוֹ -- -- וּפְנֵי
סִיקְרִיקִין יְהוּדִים גְּדוּגִים לְמִיתָה.

אֲנִי רוֹאָה אֵיךְ תִּלְלוּ הוֹלְכִים לְתֵלְיָה
וְשִׁחְרִית יְרוּשָׁלַיִם בְּשַׁעוֹת פְּנִיָּהֶם.

92. אצ"ג גרינברג, כל כתביו, ג: ספר הקטרוג והאמונה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 181.

93. אצ"ג גרינברג, 'נשיא בישראל ומשורר', המשקף, כ"ט בתמוז תש"ה, עמ' 2.

94. חבר, פייטנים ובריונים, לעיל הערה 61, עמ' 139-217.

95. 'מרקוביץקי, ז'בוטינסקי ואיטליה: ממולדת רוחנית לתיעוב הפשיזם', האומה, 141 (סתיו תשס"א), עמ' 80.

וְאֲנִי רוֹאֶה כְּכֹר סִיעַת־אֲוִירוֹנִי בְּמַחֲוֶג
עַל פְּנֵי הַר הַבַּיִת חָגָה בְּיוֹם חַג.

אֲנִי רוֹאֶה הַמוֹנֵי חוֹגְגִים, עֵת יוֹרִים
אֶל נַחַל קְדְרוֹן אֶלְפֵי יְרִיּוֹת,
כְּמִסְפַּר שְׁנֵי הָעֲנֹת.

אֲנִי רוֹאֶה הַר הַבַּיִת כְּסִינֵי בּוֹעֵר
וְרוֹכֵב שׁוֹתֵת־אֵשׁ בְּחֻצְרָה מְחֻצָּצֵר.

וְדַגְל דָּוִד - בְּמַגְדְּלוֹ שֶׁל דָּוִד.⁹⁶

לעומת חגיגת היופי האלים הזה, היופי בשירת ז'בוטינסקי מופיע כ'הדר'. לא כהתמכרות אסתטיסטית לכוח ולאלימות אלא כביטוי של התעלות, הצבעה לא על יופי ראוותני אלא דווקא על 'ההוד הנסתר' של היופי המוצנע מעין. לעומת היופי שמציע השיר של אצ"ג כאקט פשיסטי של אסתטיקה להמונים, המונים הנוכחים במחזה הראווה של התגיגה הטקסית, מצביע ז'בוטינסקי ב'שיר ביתר' על אמירת התיגר, על הרמת נס המרד, גם בעת היותך בסתר, בבדידות, בעת שאתה זוכר את הדרו של כתר המלכות:

הָדָר -
עֲבָרֵי גַם בְּעֵנֵי - בְּן־שָׁר;
אִם עֵבֶד, אִם הֶלֶךְ -
נוֹצֵרֶת בְּן־מֶלֶךְ
בְּכֶתֶר דָּוִד נֶעְטָר.
בְּאוֹר וּבִסְתֵר
זְכוֹר אֶת הַכֶּתֶר, -
עֲטֹרֶת גְּאוֹן וְתִגָּר.

תִּגָּר -
עַל כָּל־מַעְצוֹר וּמַצָּר!
אִם תַּעַל אוֹ תִרְד -
בְּלִהַב הַמֶּרֶד
שָׂא אֵשׁ לְהַצִּית, אֵין דְּבָר:
כִּי שָׁקֵט הוּא רִפְשׁ,
הַפְּקָר דָּם וְנִפְשׁ
לְמַעַן הַהוֹד הַנִּסְתָּר!⁹⁷

⁹⁶ 'בשוליו': נכתב בחדשי אב ואלול תרצ"ו, תשרי תרצ"ז. אצ"ג, ספר הקטרוג והאמונה, לעיל הערה 92, עמ' 189-188.

⁹⁷ ז'בוטינסקי, שירים, לעיל הערה 34, עמ' רה-רו.

שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי

ה'הדר' המוצנע הוא במפורש 'הדר' של יחידים, בלא קשר להשתייכותם הלאומית. ואכן, כתב ז'בוטינסקי:

אם אבקש את השורש לאותה רוח עברית חדשה, שבית"ר מהווה כיום את ביטויה המפותח ביותר, אמצאהו ברעיון על מלכותו של אדם. עד כמה שרעיון זה נוגע ליהודי הוא מוצא את ביטויו בהימנון של בית"ר. [...] אני חיברתי את השורות הללו והתכוונתי לכל אדם, יוני או באנטו, צפוני או אסקימו. הם כולם בצלם-אלהים נוצרו: זאת למדנו מן הפרק הראשון של התנ"ך.⁹⁸

והנה, על אף הניגודים הפוליטיים והאסתטיים ביניהם, ז'בוטינסקי מוסיף לראות באצ"ג משורר כלל-לאומי, כמו ביאליק בשעתו, או, כפי שהתבטא בשיחתו עם אצ"ג, כמו מיצקביץ' הפולני. כך, כשהוא כותב לו באוקטובר 1936 ומזמין אותו לבוא מווינה לוורשה כדי להשתתף בייסוד עיתון של הצה"ר, הוא משתמש ברטוריקה הממקמת את אצ"ג כראש וראשון למעשה הספרותי. ז'בוטינסקי מכונן את סמכותו התרבותית של אצ"ג ומכיר בה, בסמכות שלא יונקת את כוחה דווקא ממקומו בתנועה הרוויזיוניסטית אלא ממיקומו ומעמדו כ'סופר עברי' בכלל הספרות העברית. ז'בוטינסקי אמנם מבקש מאצ"ג שיביא אל העיתון, מכוח סמכותו, סופרים נוספים בעלי תווית רוויזיוניסטית אך עם זאת בעלי מעמד כלל-לאומי (קלויזנר, טשרניחובסקי, דרויאנוב, רבניצקי, בנציון כ"ץ), אבל עיקר בקשתו היא שתחילה יזמין אותם. כך, הלכה למעשה, יאציל מסמכותו הכלל-לאומית על מי שהוא מכנה 'סופרי המחנה הצה"רי עצמו'. ואפילו את עצמו ז'בוטינסקי מכפיף לסמכותו הספרותית של אצ"ג, ובהצטנעות הוא מגדיר את עצמו כסופר מדרג שני בספרות הלאומית: 'ואני הקטן אתן רומן חדש ופיליטונים כבימי נעורי ו... ו... -- אבל התנאי הוא אורי-צבי'.⁹⁹

98. ז'בוטינסקי, 'בני-מלכים', בתוך: נדבה (עורך), זאב ז'בוטינסקי, האישי ומשנתו, לעיל הערה 26, עמ' 343-342.

99. ז'בוטינסקי, וארשה, אל אורי צבי גרינברג, 23.10.1936, בתוך: כתבים: מכתבים, לעיל הערה 82, עמ' 107.